

Abideler Şehri İSTANBUL

Osmanlı Devri
Eserleri

Hasan Veysel Gülerüz

Âbideler Şehri İSTANBUL

Hasan Veysel Güteryüz

Fotograflar: Kaynak belirtilmemişse
Hasan Veysel Güteryüz

İSTANBUL 2016

İÇİNDEKİLER

Önsöz

Fetih'den Önceki İstanbul'un Kısa Tarihçesi

Fetih'den Sonra İstanbul'a Yerleşim

Osmanlı Devri Mîmârîsî

Dînî Mîmârî

Osmanlı Devri Câmileri

Osmanlılarda Câmilerin Bölümleri ve Düzeni

Abideler Şehri İstanbul'un Bursa Uslûbundaki Câmileri

Klâsik Devir ve Daha Sonrarakı Devirlere Ait Câmiler

Namazgâhlar

Tekkeler

Medreseler

Mevlevîhâneler

Çilehâneler

Türebeler ve Mezarlar

Sivil Mîmârî

Hanlar

Çarşılar

Şifâhâneler (Hastaneler)

Tabhâneler

İmâretler

Hamamlar

Çeşmeler ve Sebiller

Su Yolları (Kemerler ve Bentler)

Saraylar

Nişantaşları

Askeri Mimari

Surlar, Hisarlar, Kuleler, Kışlalar

Yararlanılan Kaynaklar

İstanbul Plânı

*Yeni Cami
ve rıhtımdaki
kayıkları
gösteren eski
bir gravür.*

ÖNSÖZ

Bu Kitabımda, İstanbul'un Fethinden itibaren yapılan mîmârî eserlerin günümüze kadar gelebilenlerinden ilk yapım özelliklerini koruyabilmiş olanları incelemekteyim.

İstanbul çeşitli zamanlarda büyük depremler geçirmiş ve büyük yangınlara sahne olmuştur. Bu nedenle neredeyse tümü tahrîb olmuş hatta yok olmuştur.

Depremlerin çoğunluğu, günümüzde de devam ede gelen, Kuzey Anadolu Fay Zonundaki, Sakarya'dan Mürefte'ye kadar (Marmara Denizi içerisindeki bölümler de dahil) uzanan fayların kırılmalarından kaynaklanmıştır.

Bu depremlerden zarar görmesin diye ahşap ve bitişik olarak yapılan birçok bina, kışın soba ve mangaldan, patlıcan mevsimi adı verilen yazın da mangal ve ocaklardan çıkan mahalle ve semt yangınları nedeniyle İstanbul'un birçok semti harab olmuştur.

Ben bu kitabımda, bu eserlerden, çeşitli zamanlarda onarılsalar bile ilk yapım özelliklerini kaybetmeden günümüze kadar gelebilenleri seçtim. Bunlar dışında bir çoğu günümüzde ayakta kalmış olsalar bile ya ilk özelliklerini kaybederek onarılmış ya eklentilerle tümüyle farklı bir görünüme kavuşmuşlar yahut da yıkılarak yeniden inşa edildiklerinden tarihsel özelliklerini kaybetmişlerdir. Bu nedenle kitabımda bu gibi eserlere yer vermedim.

Osmanlılar, dini mimariye özen gösterdikleri için bu tür eserler kitabımda daha geniş bir alan kapsamaktadır.

Çok çeşitli kaynaklardan yararlanarak kendi görsel izlenimlerimden oluşturduğum kitabımda, çektiğim fotoğraflara geniş olarak yer verdim. Kitabımın hazırlanması sırasında yardımını esirgemeyen ve kendi kaynaklarından yararlanmamı sağlayan ağabeyim Ahmet Güleryüz'e de teşekkür etmeyi borç bulmekteyim.

İstanbul sürekli olarak, yeni açılan yollar ve çeşitli imar değişiklikleri nedeniyle sürekli olarak değişim göstermektedir. İstanbul'daki Osmanlı Devri eserlerinin günümüzdeki durumu hakkında bilgiler verdiğim bu kitabım, belki de yarın bu eserlerden çoğunun kalmadığı bir İstanbul'da yaşayanlara görsel bir kaynak olacaktır.

*İstanbul'dan
bir görünüm.
Önde
Nuruosmaniye
canii ve kapalı
Çarşı, arkada
Ayasofya
görülüyor.*

*Fotograf:
H.Veyssel
Güleryüz*

Âbideler Şehri İSTANBUL

Âbideler şehri İstanbul'u ve âbidelerini anlatmaya başlamadan önce İstanbul'un tarihi ile ilgili biraz bilgi vermekte yarar görmekteyim.

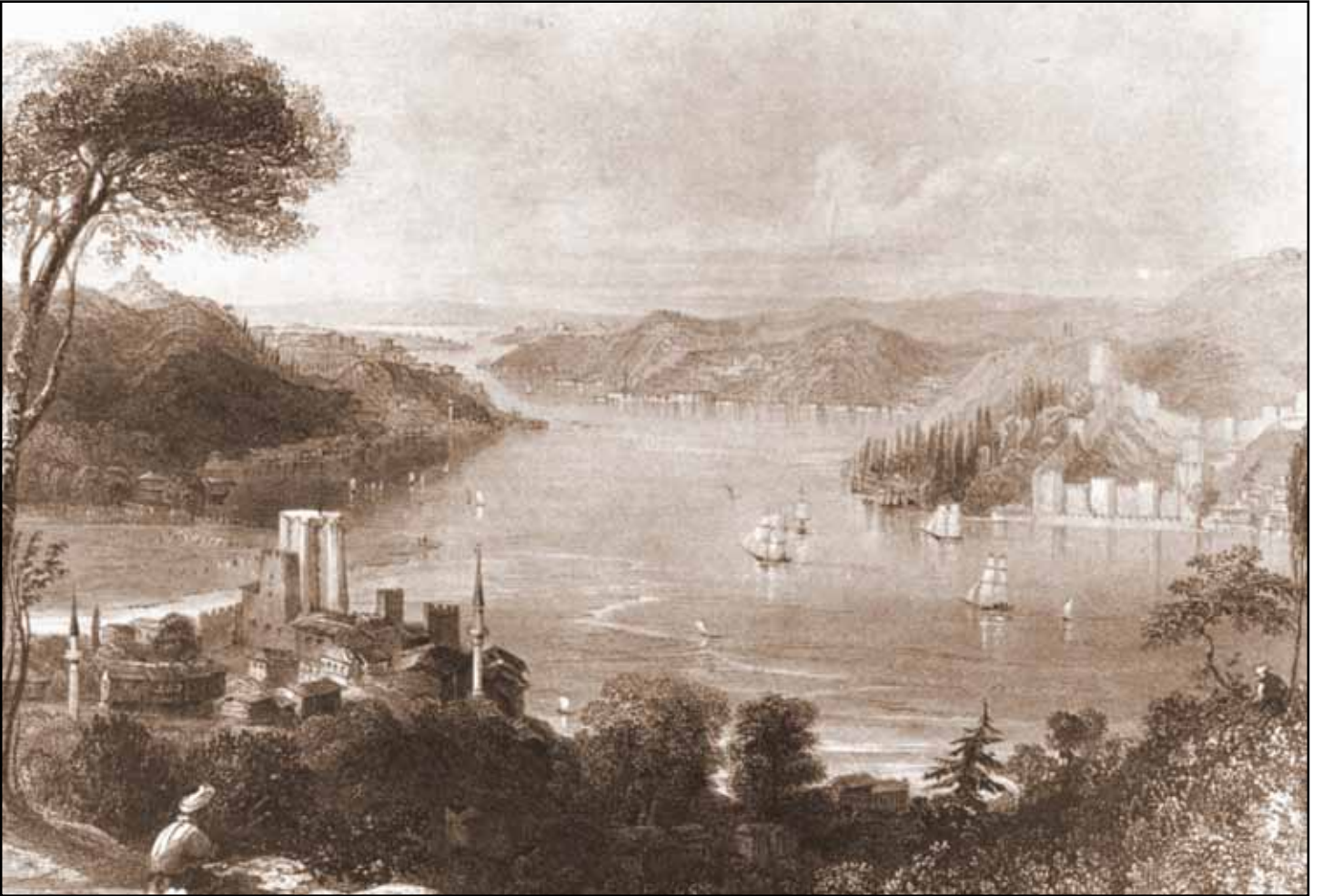
İstanbul'un bulunduğu bölgede, ilk zamanlarda "Trâk"lar bulunuyordu. Asıl İstanbul, Milâttan 658 yıl kadar önce Yunanistan'daki "Megara" hükümdarı "Vizas (Bizas)" tarafından kurulmuştur.

İstanbul'un kuruluşu ile ilgili

birçok efsane vardır. Bu efsanelerden ilkinde göre; Megaralılar yeni bir şehir kurmak istemişler ve bunun için en uygun yerin neresi olacağını bir kâhine sormuşlar. Kâhin "Körlerin memleketi karşısında şehrinizi kurun" demiş. Bunun üzerine hükümdarları Vizas'ın komutası altında böyle bir yer aramaya çıkmışlar. Araya, araya, İstanbul'un bulunduğu yere gelmişler. Sarayburnu'ndan çevreye göz gezdir-

*İstanbul
Boğazı'nı
gösteren bir
gravür.*

*Kaynak:
Hayat Tanih
Mecmuası*

Evliya
Çelebi'nin
temsili bir
minyatürü.

dikleri zaman Kadıköy'ün bulunduğu yerde Halkidonyalılar'ın daha önceden bir şehir kurmuş olduğunu görmüşler. Sarayburnu gibi güzel bir yeri bırakıp da Kadıköy gibi bir yere şehir kurmuş olanları körlükle itham etmişler ve bu şehre de "Körler memleketi" adını vermişler. Daha sonra Sarayburnu için "Kâhinin söylediği yer burası olmalı" diyerek şehri buraya kurmuşlar. Şehre hükümdarları Vizas'ın adını vermişler. Zamanla şehrin adı "Vizans (Bizans)" olmuş. Daha sonraları ise şehrin adı "İs tin polis" den bozma olarak "İstanbul" olmuştur. "İs tin polis" "Şehirde" anlamına gelmektedir. Osmanlılar zamanında ise bu isim "İslâmbol" a dönüşmüştür.

İstanbul'un kuruluşu ile ilgili ikinci efsane ise; Rüyasında gördüğü Hazreti Peygamber'e "Şefa'at ya Resulallah" diyeceğine heyecanlanarak "Seyahat ya Resulallah" dediğini anlatıp, yaşadığı zamana o güzel anlatımıyla tarih düşen Evliyâ Çelebi'nin, İstanbul üzerine anlattığı bir rivayettir. Evliya

Çelebi ünlü "Seyahatname"sinin birinci cildinde İstanbul'un kuruluşu ile ilgili bir efsaneyi anlatmaktadır. Bu rüya, Evliya Çelebi Seyahatnamesi kitabından aynen alınarak, "Âhi Çelebi Camii"nin tanıtımında daha geniş olarak verilecektir.

Evliya Çelebi Seyahatnamesinde der ki;

"Peygamber Efendimizin doğumundan 1600 yıl önce yaşayan Hazreti Süleyman, bütün insücin'e (insanlar ve cinlere), vahşi hayvanlara ve kuşlara hükmettiği, yeryüzünün her dilden anlayan tek sultanı olduğu halde, nedense denizin ortasında Ferenduz denilen bir adada hüküm sürmekte olan Saydun adındaki bir hükümdara bir türlü söz geçirememiş. Bu gururlu hükümdar peygamber ve şehinşah Muhteşem Süleyman'a bir türlü baş eğmez, hâkimiyetinin önünde bir çibanbaşı gibi dikilir dururmuş.

Bu duruma canı sıkılan Hz. Süleyman, bir gün ordusu ile Saydun'un üzerine yürümüş, ülkesini harap edip halkını esir ettikten sonra onu huzuruna getirtmiş. Ateş saçan kılıcı ile öldürüp adsız, nişansız bırakmış."

Evliya Çelebi'nin anlatımı çok uzundur. Özet olarak; "Hz. Süleyman Saba Melikesi Belkis'in ölümüyle dul kalınca, Saydun'un dünyalar güzeli kızı Alina ile evlenir. Alina'nın çok özel bir saray istemesi üzerine, adamlarını dünyanın dört bir yanına gönderip, saray yapılacak eşsiz güzellikte bir yer bulmalarını emreder. Adamları İstanbul'u söylerler. Süleyman Peygamber, İstanbul'a gelir ve Sarayburnu'nda konaklar. Burada geçirdiği bir gece, Hz. Süleyman'a çok iyi gelir. Kendini çok zinde, canlı ve gençleşmiş hisseder ve buraya bir saray yaptırır. Kıyamete kadar mamur ve esenlik içinde kalması için İstanbul'a hayır dualar eder. Derler ki; bu dua sebebiyledir ki İstanbul, çeşitli âfetleri kolayca üzerinden atabilmiş, bu afetlerin izlerini her zaman silebilmiş ve kıyamete kadar da dünyanın göz

bebeği olarak yaşayacaktır.”

Evliya Çelebi'nin anlatımının özeti bu kadardır.

İstanbul'un kuruluşu ile ilgili üçüncü efsane ise Arap kaynaklarında yer almaktadır. İstanbul'un kuruluşu hakkındaki bu efsane, Hazreti Ömer dönemindeki fetihleri anlatan "Fütuḥ-üş-Şam" adlı tarih kitabında yer almaktadır. Burada verilen İstanbul'un kuruluş efsanesi kısaca şöyledir:

"Bir zamanlar, Diyarbakır'a Yuhanna ve Batos adlı iki kardeş hükmediyordu. Yuhanna, Dara kentinin kralı Mitaos'a elçiler göndermiş ve kızı Meryem'i istemiş. Güzel ve akıllı bir kız olan Meryem gelin geldiği Diyarbakır'ı çok sevmiş. Dadısı ona Diyarbakır hakkında bilgiler veriyormuş. Bir gün dadısı Meryem'e: "Ey Meryem, bu Diyarbakır kentini, Yunan'dan Anadolu'ya tüm kentleri alan Roma imparatoru Timaoş kurmuştur. Timaoş'un ataları Hazreti İshak'a ve Hazreti İbrahim'e kadar dayanır. Kudüs'teki

Beyt'ül-Hikmet'i kuran da odur. Çok zengin bir imparatorudur. Yeryüzündeki tüm kentleri ele geçirmek ister." Der.

"Timaoş'un İstanbul adında bir oğlu varmış. İstanbul, babasından, yeni bir kent kurmak ve o kente kendi adını vermek için izin istemiş. Böylece adının unutulmamasını sağlayacakmış.

Timaoş, oğluna izin vermiş. İstanbul, her taraftan mimar, usta ve işçiler getirtmiş. Hazinesini de yeni bir şehir kurulması için sonuna kadar açmış. Bugünkü "İstanbul" şehrinin bulunduğu yerde surlar yaptırmış ve surların içerisinde de bir şehir kurdurmuş. İstanbul, bu yeni şehre dört yıl hükümdarlık yaptıktan sonra ölmüş. Yerine oğlu Konstantin geçmiş. Konstantin, İstanbul şehrinin yapımını tamamlamış. Bu nedenle şehre, hem, "İstanbul", hem de "Konstantin" adı verilmiş."

Böylece İstanbul'un kuruluşu ile ilgili efsaneleri verdikten sonra İstanbul'un tarihini kısaca anlatmaya

Konstantin
İstanbul'u
incelerken.

Kaynak:
Hayat Tarih
Mecmuası

Fetih'den önce
ilk olarak
Anadolu
kıyısında
yapılan
Güzel Hisar
(Anadolu
Hisarı).

başlayabiliriz.

İstanbul'a komşu şehirde bulunan Trâkler, yabancı bir kavmin gelip yakınlarında şehir kurmalarını çekemeyerek Bizanslıları rahatsız etmeğe başlamışlar, sonra şehir diğer Yunan kavimleri ile İranlılar'ın ve en son Romalılar'ın eline geçmiştir.

Bu devirlerde İstanbul önemsiz, küçük bir kasabadan başka bir şey değildi. İstanbul'u büyük ve görkemli bir şehir haline getiren Roma İmparatorlarından "Büyük Konstantin" dir.

Konstantin ile Liçinyos arasında M.S. 330 yılında Edirne yakınında yapılan bir savaş sonucunda Liçinyos yenilerek kaçıp müttefikleri olan Bizanslılar'a sığınmış, Konstantin ise arkasını bırakmadığından, oradan karşı yakadaki Halkidonya'ya geçmiştir.

Konstantin, "Roma" halkından memnun değildi. Sürekli olarak hududu geçip her gün biraz daha Roma'ya yaklaşmakta olan "Barbarlar"a karşı

Roma'nın müdafaa edilemeyeceğini de biliyordu. Hristiyanlıkla, onun temsilcisi olan kilisenin gittikçe nüfuz kazanarak imparatoru gölgede bırakacağını da anladığı için Roma'dan çok uzakta bulunmak ve Barbarlar'ın hücumuna uğrayacak kadar hududa yakın olmamak için yeni bir "Başkent" oluşturmayı düşünmekteydi.

Bu savaş nedeniyle geldiği ve gördüğü Bizans'ın yerini çok beğenmiş olduğundan, bu küçük şehri genişleterek yeni binalar inşa etmiş, diğer şehirlerden heykeller ve sütunlar taşıtarak süslemiş, hattâ etrafına bir de sur çevirerek yerleşmiş. Buraya önce "Nea Roma (Yeni Roma)" ve sonra da "Konstantinopolis (Konstantin şehri)" adını vermiştir. Bu olay, yani İstanbul'un böylece başkent oluşu ve bu adı alışı 11 Mayıs 330 tarihine rastlar. Bu tarihin İstanbul için büyük bir önemi olduğu söylenmektedir. Araplar ve Osmanlılar bu adı "Konstantiniye" olarak, resmî yazılarında yüzyıllarca yaşatmışlardır.

Şehrin nüfusunu çoğaltmak için Küçük Asya (Anadolu) da arazisi olan Romalılar'ın, İstanbul'da oturmadıkları takdirde mülklerine sahip olamayacakları ilân edilmiş, kendiliklerinden gelip şehirde yerleşen kimselere de kolaylıklar ve ayrıcalıklar gösterilmişti.

İlk zamanlarda şehir halkının yarısı Romalılar'ın eski dininde, yani putpe-restti. Diğer yarısı da Hristiyan'dı. Konstantin, Hristiyan kilisesinin baskısından kaçarak buraya gelmiş olduğu halde sonraları düşmanla giriştiği bir savaşta ordusundaki Hristiyan askerlerin dinine atfedilen yararlılığı nedeniyle harbi kazandığı için kendisi de Hristiyanlığı kabul etmiş, bu dini ve mensuplarını himaye etmeğe başlamış, hatta bütün halkını zorla Hristiyan yapmıştır.

Milâttan sonra 395 yılında Teodos, Roma İmparatorluğu'nu Batı ve Doğu diye ikiye ayırıp İstanbul'u Doğu

Roma'ya merkez yapmış. Gene bu tarihlerde Hristiyanlık, Ortodoks ve Katolik diye ikiye bölünmüş, Rumca, Lâtince yerine geçmiş; özetle doğuda gerek idare gerek din ve gerekse dil itibarıyla Romalılar'dan ayrı fakat Romalılıkla Yunanlılığın karışımından ibaret yeni bir hükümet hatta yeni bir millet ortaya çıkmıştı.

Günümüzde İstanbul'daki Yunanlılara ve Ortodokslara hâlâ "Rum" ve Balkan yarımadasına da "Rumeli" denilir. Anadolu'ya daha önceleri Araplar ve Müslümanlar tarafından "Diyar-ı Rum" denilmesinin nedeni, bu toprakların eski Romalıların toprakları ve buralardaki halkın da eski Romalılar olmalarından kaynaklanmaktadır.

İstanbul böylece Romalılar'dan ayrıldıktan sonra, şehrin büyümesine, güzelleşmesine, nüfusunun artmasına daha çok çalışılmış ve bu yüzden şehir halkı, Konstantin'in yaptırmış olduğu surların içine sığamaz olmuştur. Bugün harabeleri görülen surların inşasına ikinci Teodos zamanında ve M.S. 412 tarihinde başlanılıp 447 de bitirilmiştir.

Sonraları Osmanlılar tarafından onarılıp ve eklemeler yapılarak bugüne kadar gelen ve kullanılmakta olan "Su kemerleri"ni İmparator Valans 368 senesinde yaptırmıştır, İmparator Teodos, şehirde birçok hamam, saray, hipodrom ve genel amaçlı binalar yaptırmıştır. Milâttan sonraki altıncı yüzyılda çıkan bir ayaklanma sonucunda şehir baştanbaşa yanmış, yıkılmış ve İmparator Justinyanos şehri yeniden imar ederek "İstanbul'un ikinci kurucusu" adını almıştır. Ayasofya da bu devirde yapılan binalardandır.

İstanbul özellikle Makedonyalı hükümdar sülâleleri zamanında sarayları, büyük ve süslü binaları, halkının kibarlığı ve edebiyatının zenginliği nedeniyle o tarihlerde Roma'yı da geçip dünyanın en medenî şehri derecesine çıkmıştır.

Fakat şehrin güzelliğine, dengeli

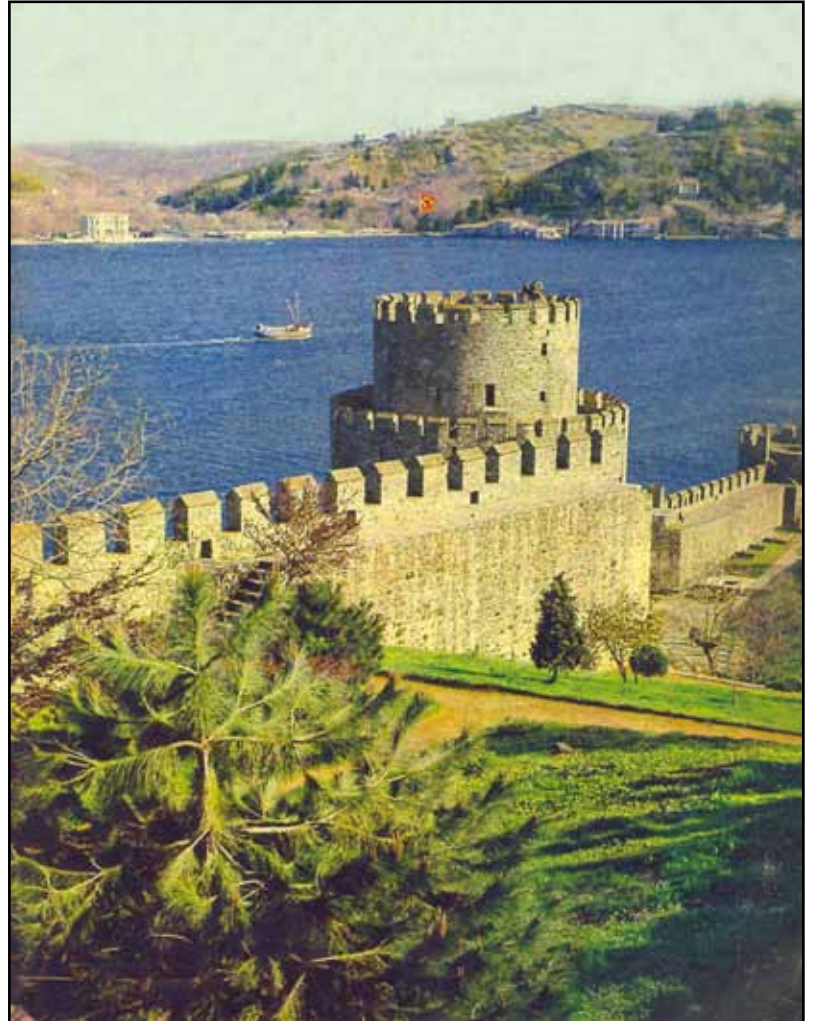
iklimine bağlı refah ve servet, halkın ahlâkını bozmuş, aralarına nifak sokmuş, sefahat alabildiğine çoğalmış olduğu için Bizans çoktan yıkılmaya mahkûm bir duruma gelmişti.

İmparator Konstantin, İstanbul'u hükümet merkezi olarak seçmekle çok iyi yapmıştı. Çünkü, İmparatorluğu yıkacaklarını tahmin ettiği Barbarlar, Milâttan sonra dördüncü yüzyıldan başlayarak beşinci yüzyıla kadar geçen zaman içerisinde Romalıların Avrupa'daki topraklarını tümüyle ele geçirmişlerdi.

İstanbul, Balkan ve Anadolu yarımadalarının ortasında ve savunulması kolay bir yerde bulunuyordu. Daha sonraları bir kısım Barbar Tuna'yı geçerek Edirne'ye, hatta İstanbul yakınlarına kadar geldilerse de, üç tarafı deniz ve bir tarafı sağlam surlar ile çevrilmiş olduğu

Güzel Hisar'dan sonra Rumeli kıyısında Fetih'den önce yapılan Rumeli Hisarı.

Kaynak: Hayat Tarih Mecmuası

için İstanbul'a giremediler. Bu nedenle Anadolu yarımadası ile Suriye ve Mısır'ın kaybedilmesinden sonra geçen bin yıllık süre içerisinde Doğu Roma İmparatorluğu yaşamını sürdürdü.

Fakat altıncı yüzyılda Araplar "İslâmiyet"i insanlara kabul ettirmek için, ilk olarak karşılarına çıkan Doğu Roma İmparatorluğu ile çarpıştılar. Yarım yüzyıl geçmeden, bu imparatorluğun elinden Suriye'yi, Mısır'ı aldılar ve bu sınırları da aşarak uzak doğuda Çin'e, batıda Fas'a kadar yayıldılar. Anadolu'nun doğu ve kuzey bölgelerini istilâ ederek oradan batıya dönüp İstanbul üzerine yürümek istedilerse de batıda Ankara'dan ve güneyde de Toros dağlarından ileri geçemediler. Ancak 653 yılında deniz yolu ile İstanbul'a gelip şehri kuşatmakla İstanbul'a ve Hristiyanlığa karşı besledikleri ülküyü göstermiş oldular. Bu arada İstanbul'un

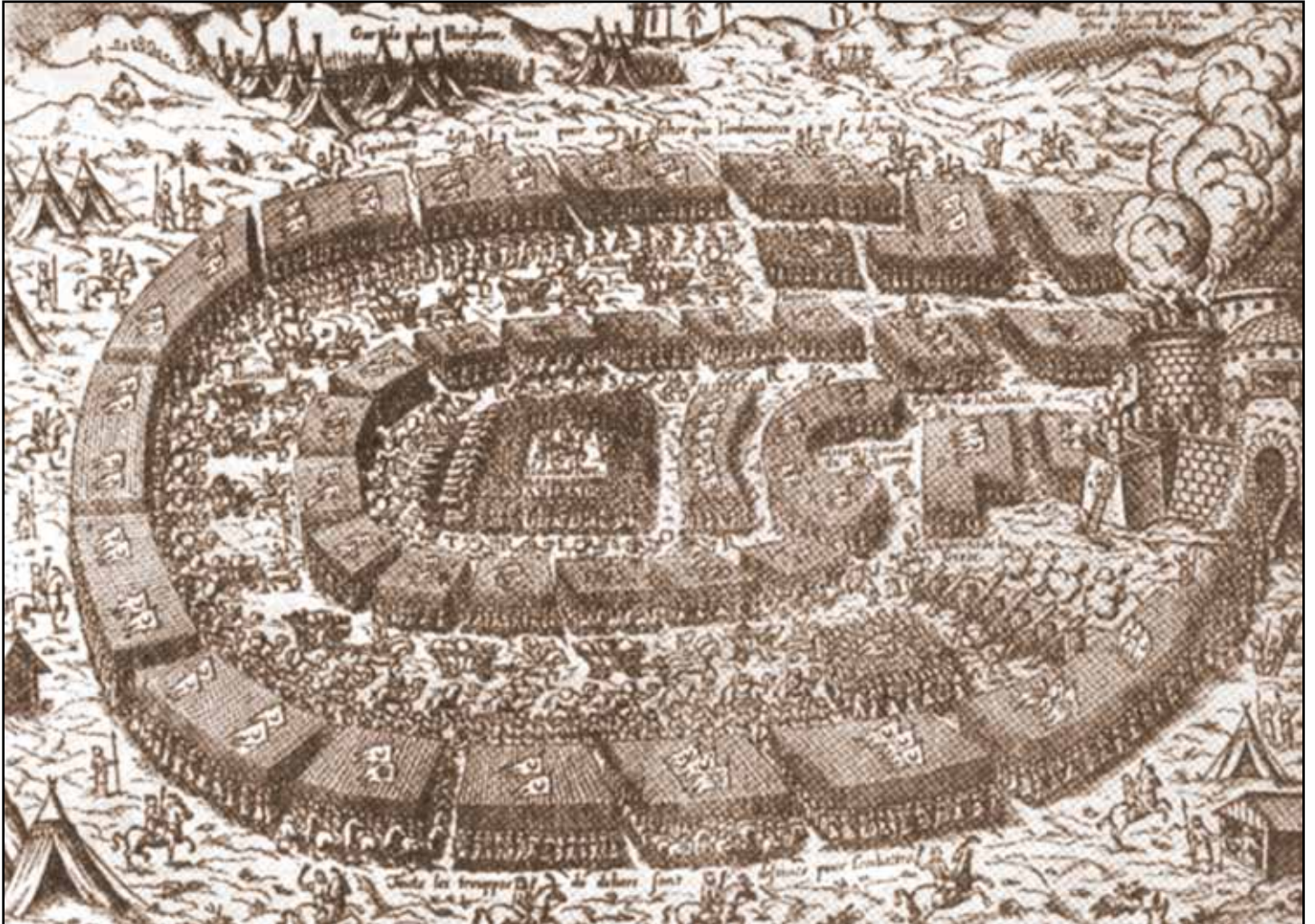
Galata tarafında bir cami yapmışlardır. Bugün Karaköy'de bulunan "Arap Camii" Araplar'ın İstanbul'u kuşattıkları zamandan kalmıştır.

Araplarla diğer Müslümanlar İstanbul'u dokuz kez kuşatmışlardır. Selçuk Türkleri, Bursa yakınlarına kadar İstanbul'a yaklaşmışlardır. Osmanlı Türkleri de bu şehri beş kez kuşatmışlardır. Son kuşatma sonucunda Fatih Sultan Mehmed dünyanın bu en korunaklı şehrini alarak, Osmanlılar'a başkent yapmayı başarmıştır.

İstanbul'un kuşatılmasına 9 Nisan 1453 de başlanmış 29 Mayıs 1453 de fethedilmiştir. Kuşatma 50 gün sürmüştür.

Başarının nedenlerine gelince: Osmanlı Türkleri İstanbul'un fethinden 117 sene önce Anadolu'dan Bal kan yarımadasına geçip bir yandan Adriyatik denizine, diğer yandan

Fatih Sultan Mehmed'in İstanbul'un fethi için surların dışına kurduğu ordugâh.

Tuna kıyılarına kadar ilerlemişler ve Edirne'yi başkent yaparak Balkanlar'a yerleşmişlerdi. Kocaeli yarımadasını ise daha ilk zamanlarda fethedip Boğaziçi'ne kadar gelmişler, hatta 1395 tarihinde Güzelhisar'ı (Anadoluhisarı'nı) yaptıkları gibi İstanbul'un fethinden dört ay önce de onun karşısına Boğazkesen (Rumelihisarı'nı) yaparak şehrin kara ve denizle bağlantısını kesmiş ve dışarıdan yardım gelmesi olanağını ortadan kaldırmışlardı.

İstanbul'un o zamana kadar fethedilememesinin birinci nedeni surlarının sağlamlığı ile Sarayburnu-Galata arasına gemilerin geçmesine engel olan bir zincirin gerilmiş olmasıydı. Ayrıca "Grejva" ateşinin kuşatanlara karşı kullanılması da etkili oluyordu. Osmanlı Türkleri o zamana kadar basit bir savaş aracı sayılan topu büyük boyutta yaparak, bunlarla surları dövmek ve gedik açmak, aynı zamanda Grejva ateşinin etkisinden uzak kalmak ve gemileri Dolmabahçe'den Haliç'e karadan yürüterek zinciri hükümsüz bırakmakla, bu büyük zafere kavuşmuşlardır.

İstanbul alındığı zaman şehrin nüfusu 50 binden fazla değildi. Türkler Anadolu'dan ve Rumeli'nden binlerce kişi getirerek, hattâ dağılmış

durumda olan Rumlar ve Ermenilerle, İspanya'dan çıkarılan Araplar ve Yahudileri kabul ederek nüfusu çoğalttılar. Bizans saraylarını imar edip yeni saraylar inşa ederek, kiliseleri yıkmayıp camiye çevirerek bugüne kadar yaşayabilmelerini sağladılar.

İSTANBUL'DA YERLEŞİM

Öte yandan İstanbul, Bizans İmparatorluğunun parlak devirlerinde hiç şüphesiz ki daha kalabalıktı. İmparatorluğun Avrupa ve Asya'daki toprakları azalmış halk şehrin surları içine sıkışmıştı. Dört bir tarafı Osmanlılar tarafından işgal ve istilâ edildiğinden, kısmen korkudan, kısmen geçinmenin güçlüğünden dolayı ahalisinin birçoğu fetihten önce şehri terke mecbur kalmış ve fetihten sonra doğal olarak bir kısmı daha gitmiş ve bu koca şehir adeta büyük ve harap bir köy halini almıştı.

Osmanlı Türkleri İstanbul'u aldıktan sonra toprakları, bir yandan Adriyatik denizine, diğer yandan da şimdiki doğu vilâyetleri hududuna dayanmıştı. Bu durumda şehir Bizanslılar zamanında olduğu gibi içerisinde daha fazla nüfus barındırabilecek bir duruma gelmişti.

Öte yandan Türk ve İslâm un-

Fetih'den yıllar sonra onarılarak yenilenen İstanbul surları.

suru, ülkenin fatihi, hâkimi ve daha açıkçası, efendisi olduğu için, Osmanlı Türkleri memurluk, askerlik, hâkimlik ve yönetim gibi işleri üzerlerine almışlardı. Ticaret ve sanatla uğraşmağa hem vakit bulamıyorlar ve hem de bu işleri, miraslarını devraldıkları Romalılar ve Bizanslılar gibi küçük ve hakir görerek onu kendilerinden farklı kişilere bırakıyorlardı. Bu amaçla İstanbul'a bir çok yerden Türk ve İslâm halkı getirildiği gibi, belki de çoğunlukla İslâm olmayanlar da getiriliyordu. Çünkü Arapça hîrfet (Kunduracılık, duvarcılık, demircilik, marangozluk, dokumacılık vb.) denilen küçük el sanatları, küçük sanatlar ve benzeri işler bunlara yani bu hîrfetkârlara (Türkçede bozularak herif olarak kullanılmaktadır) gördürülecekti.

İstanbul alındıktan sonra, kısa bir süre içerisinde nasıl imar edildiği,

halkının nerelerden getirildiği ve nüfusunun ne şekilde arttığı, şehrin çeşitli yerlerindeki cami, mahalle ve semt isimlerinden de kolayca anlaşılabilir.

Osmanlı padişahlarından Fatih Sultan Mehmed, Sultan İkinci Bayezit, Yavuz Sultan Selim ve Kanunî Sultan Süleyman ile bunların zamanındaki vezirler ve memurlar, İstanbul'un imarı için birer mahalle ve semt seçmişler. O semtlerdeki mevcut kiliseleri camiye dönüştürmek ya da yeni baştan cami, medrese, mektep ve hastane yaptırmakla, o semtleri imar etmiş ve yeni bir toplum oluşturmuşlardır. O devirlerde yapılan eserler ve vakfiyelerde, bu binaların tümüne «İmâret» denilmiş olması da bunu doğrular. Fatih'te, Bayezit'de ve Süleymaniye'deki camilerle bunların çevresindeki binalar, ilk zamanlarda padişahlar tarafından yapılan başlıca imâretlerdendir. Vezir-

Karaköy'den Süleymaniye ve Beyazıt Kulesi'ni gösteren bir gravür.

*Kaynak:
Hayat Tarih
Mecmuası*

lerin, zenginlerin ve hayır sahiplerinin yaptıkları da başkadır. Daha sonraları imâret deyimi bu binalar arasında halka parasız yemek veren yerler için kullanılmıştır.

Öte yandan Osmanlılar İstanbul'un fethinden yüz yıl kadar önce Rumeli'ye geçtikleri zaman Anadolu'dan birçok şehir ve kasaba halkını Rumeli'ye ve oradakileri de Anadolu'ya nakletmişlerdi. Fakat bu kez daha geniş ölçüde olmak üzere, yalnız Türkleri değil, Rumları, Ermenileri, Sırları ve Yahudileri getirip şehrin çeşitli yerlerinde yerleştirmişlerdir.

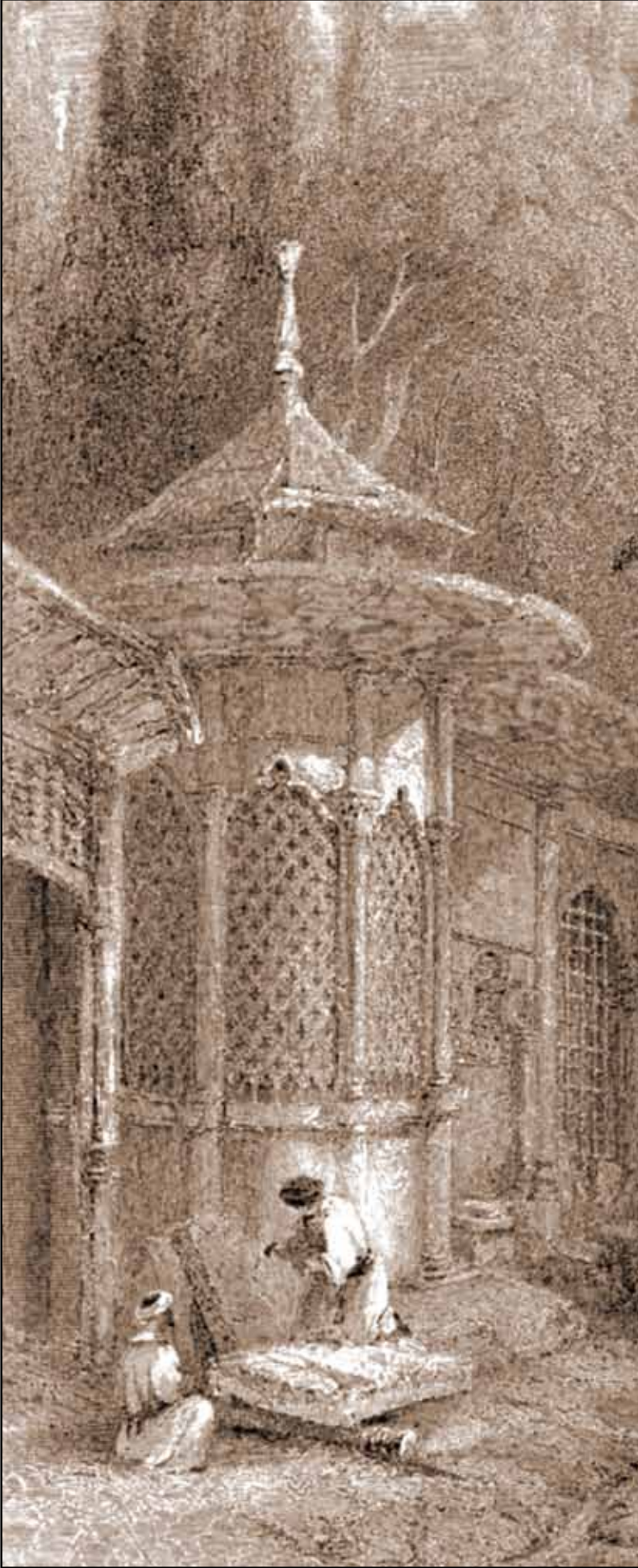
İstanbul'dan söz eden eski bir eserden anlatımı çok az değiştirilerek

alınan aşağıdaki satırlar, şehir alındıktan sonra çabucak yerleşimi ve imarı konusunda alınan tedbirler hakkında bir fikir verebilir:

«Anadolu'da ve Rumeli'deki valilere emr-i şerifler gönderilip vilâyet vilâyet İstanbul'a adam celbettiler. Evvelâ Rumeli'nden Üsküp halkını Üsküplü mahallesine, Yenişehir halkını Yenimahalleye; Mora Rumlarını Fener kapısına; Selânik Yahudilerinden elli cemaati Tekfur sarayına ve Şuhut kapısı cânibine; Anadolu'da Aksaray'dan getirilenleri Aksaray mahallesine; Akkâ ve Gazze ve Rumelinden gelenleri Tahtakaleye; Balat şehrinden gelen kıptileri Balat mahallesine; Arnavut kavmini Silivri kapısına; Sefed Yahudilerini Hasköye;

Arka plânda Galata surları görülmektedir.

Kaynak:
Hayat Tarih
Mecmuası

Anadolu Türklerini Üsküdar; Tokat ve Sivas Ermenilerini Sulumanastıra; Manisalıları Macuncu mahallesine; Eğridir ve Emek-derlileri Eğrikapıya; Bursalıları Eyüpsultana; Karamanlıları Büyük Karamana; Konyalıları Küçük Karamana; Tirelileri Vefaya; Çarşamba ovası halkını Çarşamba semtine; Kastamonuluları Kazancı mahallesine; Trabzonlu Lâzları Bayezit camii yakınına; Geliboluluları Tersaneye; İzmirliileri Büyük Galataya; Frenk kavmini Küçük Galataya; Sinop ve Samsun ahalisini Tophaneye yerleştirdiler. Velhasıl o asırda Osmanlılar elinde ne kadar şehir var ise hepsinden birer miktar ahâlî getirip İstanbul'u mamur ve âbât ettiler.»

Yine böyle toplu olarak getirdikleri ya da kendiliklerinden geldikleri halde, her nasılsa asıl memleketlerinin adlarını buradaki semtlerine vermemiş yahut vermişlerse de unutulmuş olanlar da yok değildir.

İstanbul'a yerleşim bu kadarla da kalmamıştır. Tarihî eserlerden aşağıdaki bilgileri de edinmekteyiz. 1461'de Fatih Sultan Mehmed Trabzon'u aldığı zaman, bu şehirdeki Rumlar'ın bütün soylu ve aristokrat sınıfını ve ileri gelenlerini İstanbul'a getirip Galata'ya yerleştirmiştir.

1475'de Gedik Ahmet Paşa Kırım'ı Osmanlı ülkesine kattığı zaman, özellikle Kefe'den 10,000 Türk Müslüman ve 40,000 Ermeni'yi birlikte getirip, Müslümanları şimdi Kefe'î denilen semte ve Ermenilerin bir kısmını Edirnekapi ile Balat arasına ve diğer bir kısmını da kendi adını alan Gedikpaşa semtine yerleştirmiştir. Ayrıca 1495'de Yavuz Sultan Selim Çaldıran seferinden dönerken İran ve Azerbaycan'dan yüzlerce ilim adamı, sanatkâr ile aydın Müslüman Türk'ü buraya getirtmiş ve doğu yörelerinden de 40,000 kadar Ermeni'yi de getirip Samatya taraflarını bunlara tahsis etmiştir. 1520'de Kanunî Sultan Süleyman, Sırbistan'ı fethettiği zaman, Belgrat ahalisini oradan İstanbul'a

nakledip bir bölümünü Yedikule ile Topkapı arasındaki bölgeye ve Belgrat kapısı denilen yere yerleştirmiş, diğer bir kısmını da o sırada Mîmar Sinan tarafından genişletilen ve ek-lentileri yapılmış olan bentleri koru-mak için oluşturulan Belgrat köyüne yerleştirmiştir.

Bunlardan başka, Osmanlı ülkesi dışarısından gelenler de vardır:

1492'de İspanyollar son Arap şehri olan "Gırnata"yı aldıkları zaman halkının bir kısmı Afrika'ya geçmiş ve diğer bir kısmı da İstanbul'a gelerek Yavuz ve Kanunî devirlerinde Galata'ya yerleştirilmişlerdir.

Arap göçmenleri, oradaki Katolik kilisesinin İstanbul'u kuşatan Arap kumandanı "Mesleme" tarafından cami (şimdiki Arap Camii) olmak üzere inşa edilmiş olduğunu öğrenince İspanya'da kendilerine yapılan zulüm-leri hatırlayarak kiliseyi işgal etmiş ve camiye çevirmişlerdir.

1529'da Kral İkinci Filip İspanya'da kalmış olan Faslılara da baskı yaparak İspanya dışına çıkmaya zorlayınca, bun-lar da Sultan İkinci Selim zamanında İstanbul'a gelip soydaşlarının otuz sene önce yerleştirilmiş olduğu Galata'ya yerleştirildiler.

İspanya'dan sadece Araplar değil Yahudiler de geliyor ve onlar da gerek diğer yörelerde ve gerekse İstanbul'da güler yüzle karşılanarak kendilerine yerler gösteriliyordu. O zaman Akdeniz'de kendi başlarına dolaşan Turgut Reis, Seydi Ali Reis, Pîrî Reis, Kemâl Reis ve Barbaros Hayreddin, İspanya'daki Müslüman-larla Yahudileri, kendi gemileri ile Afrika'ya, Rumeli'ye, Anadolu'ya ve Suriye'ye taşıyorlardı.

Toplu bir halde İstanbul'a ge-len Yahudiler Balat'ta, Hasköy'de, Ortaköy'de ve Kuzguncuk'ta yer-leştirildiler. Bizanslılar zamanında İstanbul'da Karait Yahudileri vardı ve bunlar şimdiki Mısır çarşısı ile Yeni Cami'nin bulunduğu yerlerde

Üstte, eski bir kilise olan Kariye camii müzesi..

Altta, Ayasofya camiinin içerisinden bir görünüm.

oturuyorlardı.

İstanbul'a gelen Araplar kısa zamanda uyum sağladılar. Bugün Galatalılar'ın İspanya halkından olduklarına ve Arap olduklarına dair sadece oradaki camiye (Arap camii) denilmesinden başka bir anı kalmamıştır.

Yahudilere gelince: Gerek Osmanlı ülkesinin muhtelif yerlerinde gerek İstanbul'da yerleşenler bugüne kadar İspanyol dilini ve İspanyol adlarını muhafaza etmişlerdir.

Galata daha başlangıçta İstanbul'dan ayrı bir şehir olarak ortaya çıkmıştı ve daima yabancılara bırakılmış ve tahsis olunmuştu.

Galata'da önceleri Lâtinlerden Venedikliler yerleştirilmişler ve sonraları "Cenova"dan "Piza"dan gelen bir kısım halk da yerleşmişlerdir. Bugüne kadar bazı kısımları kalmış olan Galata surlarını "Cenovalılar" yapmıştır. 1453 yılında Fatih Sultan Mehmed İstanbul'u kuşatmak üzere şehir surları önüne geldiği zaman Galata'daki Latinler, Bizanslılar'a kızgın oldukları için Fatih'e yardım ettiler. Örneğin karadan gemilerin Haliç'e indirilmesinde karşı çıkmadılar.

İspanya'dan gelen Araplar Galata'ya yerleştikçe buradaki Latinler şehirden ayrılmaya mecbur olarak sur dışına ve oralardaki bağlar ve bahçelerde bulunan yazlık evlerine çekilmişlerdir. Aslında şimdiki Rus Konsolosluğunun yerinde Trabzon'dan getirilen bir Prens bir konak yaptırmış ve "Beyoğlu" deyi mi de bu prensten kalmıştır. Tophane tarafları oradaki "Top Fabrikası" ve Kasımpaşa bölgesi "Tersane" yüzünden imar edilmiştir.

Galata Lâtinleri Galatayı Araplara terk ederek Beyoğlu'na çıkınca diğer yabancılar ve özellikle Sefaratlar da onlarla beraber Beyoğlu'nda yerleştiler ve böylece fetihten evvel Bizanslılar zamanında Galata nasıl Bizanslılara yabancı olan kavimlere ve milletlere sığınma mekânı ve bölgesi oldu ise Osmanlılar zamanında da Beyoğlu aynı

işlevi görmeye devam etti.

Tanzimat devrine gelinceye kadar Beyoğlu Taksim yakınında "Parmak kapı"ya kadar uzanmaktaydı. Tanzimat'tan sonra şehrin son hududu olan Taksim'i ve oradaki mezarlıkları geçerek bugüne kadar adım adım büyüyerek Şişli'ye ulaştığını görüyoruz,

Şehrin Üsküdar yakası, Kızkulesi göz önüne alınmazsa, İstanbul ve Galata kadar özel ve tarihsel anıları içermez. Kadıköy ile Boğaziçi'ni ise Osmanlılar imar etmişlerdir diyebiliriz. Bu yerleri padişahların çeşitli kişilere vermeleriyle, devlet memurları, zenginler buralara camiler, çeşmeler, yalılar ve okullar yaparak imar etmişlerdir. Örneğin Beykoz, Münecim Başı'na arpalık olarak verilmiş, Kadıköy'ünü İstanbul'un ilk kadısı Hızır bey, Vaniköy'ünü bu ismi taşıyan bir Şeyhülislâm, Emirgân'ı İranlı Emirgüneoğlu ve Boyacıköy'ünü de Feshane açıldığı zaman Kırkkilise'den getirilen Rum boyacılar imar etmişlerdir. Özetle, şehirle çevresi böylece imar edilerek ve genişletilerek Sultan Üçüncü Selim zamanında nüfus 440,000'e çıkmış ve Tanzimat'tan sonra şehir, surları dışına, Boğaziçi'ne, Anadolu ve Rumeli tarafına yayılarak nüfusu da 500,000'e yükselmiştir.

İSTANBUL'UN NAFUSU

Geniş Osmanlı İmparatorluğu'nun hududu Viyana önlerinden başlayarak Tuna'ya dayandıkça oralardan göç edenlerin bir kısmı İstanbul'a gelmiş ve daha sonra özellikle 1293 Rus ve 1328 Balkan harplerinden sonra 200.000-300.000 kişi İstanbul'da yerleşmiştir. Memur olmak, rahat yaşamak ve ticaret yapmak için beş yüzyıl içerisinde imparatorluğun her tarafından gelip burada yerleşenler de başkadır.

Fakat bütün bunlara rağmen Osmanlı döneminde İstanbul'un nüfusu hiç bir zaman bir milyonu geçmemiştir.

Osmanlı Devri Mimârîsi

OSMANLIDEVRİ MİMARİSİ

İstanbul'un Fâtih Sultan Mehmed tarafından fethinden sonra, tamamen yıkık durumda olun şehrin yeniden imarına başlanılmıştır. Bu cümleden olarak, Câmiler, Mescitler, Hanlar, Hamamlar, Çeşmeler, Sebiller, Medreseler gibi eserler meydana getirilmiştir. Ben burada bu eserlerden günümüze erişebilenlerin bizce en önemlilerini hikâyeleriyle, mimarî özellikleriyle ve güncel fotoğraflarıyla tanıtmaya çalışacağım.

Ancak Osmanlı devri mimârîsini ve İstanbul'a gelinceye kadar geçirdiği aşamaları incelemekte yarar görmekteyim.

Osmanlı mimârîsinde ilk aşamayı Bursa ve İznik'te yapılan binalar oluşturmaktadır. Bunlarda uygulanan mimârî, Selçuklular zamanından gelen

yapım yöntemleri ile oluşturulmuşlardır. Osmanlılar, Selçuklular ve Beylikler devirlerine ait mimârîyi aynen uygulamışlardır. Bu binalarda aşırı süslerden kaçınılmış ve sâde bir güzellik altında ihtiyaca uygun yapılar oluşturulmuştur.

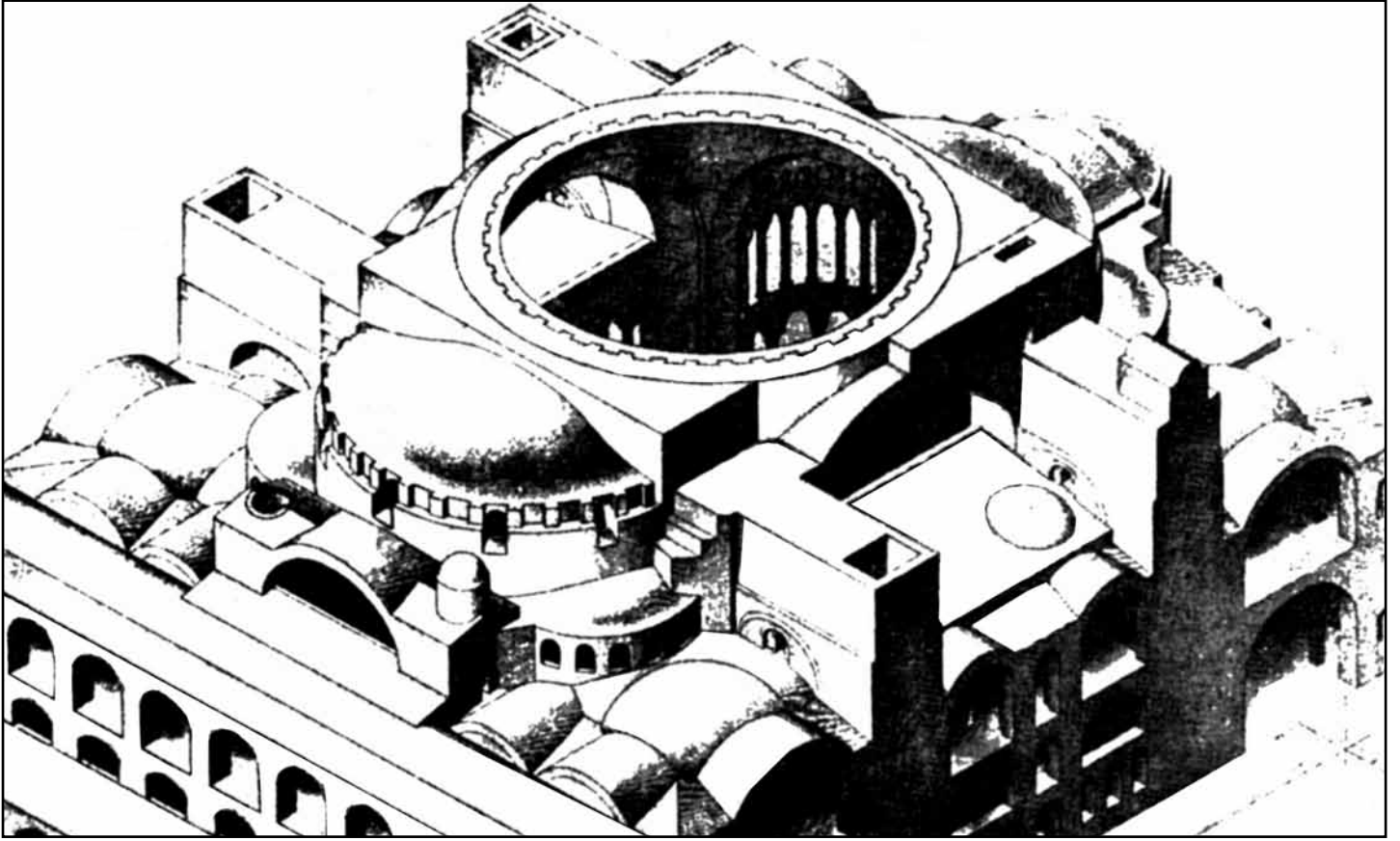
Bursa ve İznik'te başlayan bu mimârî üslup, Edirne'de ve İstanbul'da olgunlaşarak en üst düzeye erişmiş ve Osmanlı tarihinin çeşitli dönemlerine ve ülkenin zenginliğine göre çeşitli aşamalar geçirmiştir.

Fâtih Sultan Mehmed, İstanbul'da (bugün mevcut olmayan) ilk Fâtih camiini yaptırırken külliye inşaa eden mimarlar Bursa üslubunu kullanmışlardır. Bu dönemde Avrupa'da doğan Rönesans mimârîsi henüz İstanbul'a ulaşmadığından Osmanlı mimârîsi bundan etkilenmemiştir. Rönesans mimârîsinin Osmanlı mimârîsine

*Ayasofya
camiinin
günümüzdeki
görünümü.*

*Fotoğraf:
H. Veyssel
Güleryüz*

etkisinin oluşması için iki yüzyıllık bir süre geçmiştir. Bu süre içerisinde Osmanlı mimârîsi Anadolu'dan gelen geleneklere uygun olarak devam etmiştir. Daha sonraları, dünyada emsalsiz bir mimârî eser olan Ayasofya Osmanlı mimarlarının dikkatini çekmiş ve onlara kubbe yapımı hakkında yeni fikirler vermiştir.

Ayasofya'nın bir zelzele sonucunda harap olan kubbesinin yenilenmesi sırasında, ilk inşasında yapılan bazı hatalar dikkati çekmiş ve bunlar Osmanlı mimarları tarafından düzeltilmiştir. Kubbenin kasağa açılan pencereleri yeniden düzenlenerek dayanıklılığı sağlanmıştır. Bu yeni tekniğin, daha sonraları Osmanlı mimarlarının inşa ettikleri camilerde kullanılmasıyla, daha büyük ebatta cami kubbeleri yapılabilmektedir. Merkez kubbesini yarım kubbelerle örtmekle kullanım alanının genişlemesi konusunu çözümleyen Ayasofya, mimarlara yeni bir fikir vermiş ve daha geniş boyutta ve daha geniş kubbeli camiler yapma olanağı sağlanmıştır.

Kanunî Sultan Süleyman zamanında en yüksek derecesine ulaşan mimârî, karakter itibariyle Selçuk ve Beylikler mimârîlerinden farklı bir sanat haline gelmiştir. Balkan ülkelerine yayılmış olan Bizans mimârîsi de, Osmanlıların işgâlinde sonra yerini Osmanlı mimârîsine terk etmiştir.

XVIII. Yüzyıl başlarına kadar bu millî özelliği muhafaza eden mimârî, giderek klâsik şeklinden uzaklaşmış ve devrin çiçek merakı nedeniyle, mimârî tezyinatta değişiklik oluşturmuştur. Bunu izleyerek de Batılılaşma hevesi ile Avrupa Rönesans'ına doğru gidişin sonucu olarak Rokoko, Barok, Ampir ve melez üsluplarda binalar yapılmıştır.

XIX. Yüzyıl sonlarına doğru ise, mimârîyi bu yabancı karakterden kurtarıp eski klâsik devrin eserlerine dönmek istenilmiştir. Fakat bu yönde gidilecek yolun yanlış seçilmesi ve sırf eski câmilerin mimârîsinde görülen unsurların sivil mimârîye uygulanması, istenilen sonucu sağlamaya yetmemiştir.

Son zamanlarda, yani Tanzimat

İstanbul'daki Osmanlı devri mimârîsinde önemli bir rolü olan, Ayasofya caminin kubbe yerleşimi.

Kaynak: Türk Sanatı Tarihi

ve Meşrutiyet devirlerinde Osmanlı mimârîsi bir müddet bu yolda devam ettikten sonra modern hayata ve zevke uymayan bu üslup terkedilmiş ve eski sivil mimârîye dönük yeni bir üslup oluşturmak için çalışıldıysa da yeterli bir sonuca ulaşılammıştır.

YAPILAR

Binalar bir amaca hizmet etmek, yâni bir ihtiyacı karşılamak için yapılır. Bunlar; dinî, siyasî, toplumsal, sağlık ve askerî olmak üzere bir kaç türdedir. Diğer çoğu milletlerde olduğu gibi Osmanlılarda da mimârî ihtiyaçların başında "dinî" ihtiyaçlar gelir. Özellikle Türkler'in İslâm dinine olan bağlılıkları ve dinde cemiyetin mutluluğunu sağlayan yüksek bir manevî kuvvet bulmaları nedeniyle dinî binalara daha çok önem vermelerine neden olmuş ve yerleştikleri her yerde ilk imar işine cami inşasıyla başlamışlardır. Fakat cami Osmanlılarda sadece dinî bir ihtiyaca hizmet eden ve yalnız Allah'a ibadete özgü bir mabet değildir. Aynı zamanda toplumsal ve siyasî önemi olan bir binadır. İlk Osmanlı hükümdarları camide halka hitabda bulunur, davalar orada görülür, memleketin idaresine ve siyasetine ait sorunlar orada çözümlenir, savaş kararları orada verilirdi. Bu nedenle ilk camiler aynı zamanda millet meclisi binası görevini de yapardı. Öte yandan İslâm dininin, "beşikten mezara kadar ilmi öğreniniz" tavsiyesi medreselerin inşasına neden olmuştur.

Yine Müslümanlığın toplumsal yardıma verdiği önem nedeniyle hastalar ve âcizlere bakmak, fakirleri doyurmak ve giydirmek için yapılan hastaneler ve aşhaneler toplumsal gereksinmeden doğmuş olmakla beraber, dinî nedenlerle de vücuda getirilmişlerdir.

1712 yılında Eminönü Yeni Cami'nin görünümü.

Kaynak: İstanbul Anıları, Sedat Hakkı Eldem, Sayfa:46 (Loos)

İbadet edebilmek için abdest almak zorunluluğu da camilerde şadırvanlar ve çeşmeler yapılmasına neden olmuştur. İbadet için temiz olmak şartı nedeniyle yine hem dinî ve hem de sağlık gereksinimleri için hamamlar inşasına gerek duyulmuş ve bunlara gerekli olan suyu getirmek için de bentler, suyolları, çeşmeler inşâ olunmuştur.

Dinî gereksinimler için oluşturulan ve camii, medresesi, darüşşifası ve diğer binalarıyla hep bir arada ve bir bütün olarak inşâ edilen dinî binalar yanında meskenler ikinci derecede kalmıştır.

Çünkü hayatı fâni gören Müslümanlar, evlerini daha az önemsemişlerdir. Bunun nedeni ise meskenin kişilere özgü olması ve dinî binaların ise asırlarca durması gereken birer abide olması gereğindendir. Özellikle dinî binaların cemiyetin serveti ile yapılmış olması da bir etkidir. Hattâ pâdişâh sarayları bile, dinî binalar yanında çok mütevâzî kalmışlardır. Özel meskenler ise, bir nesile bile zor yetiyecek şekilde kerpiç ya da ahşaptan yapılmış binalardı. Bunun parasal nedenleri yanında halk psikolojisinin de etkisi vardı. Halk nazardan ve dile gelmekten korkardı. Çoğu mevki sahibi kişi ve zengin de câmi, mescit, hastane, çeşme gibi hayırlı binalar yapmayı kendilerine ihtişamlı birer konak yapmaya tercih ederlerdi.

Bunlar, aynı zamanda yaptıkları bu dinî binaların bakım masraflarına gerekli parayı sağlamak için ayrıca han, hamam, dükkân gibi gelir getiren binalar da yaptırarak, bunların gelirlerini bu ibadet ve hayır müesseselerine tahsis ederlerdi ki buna "vakıf" denilmektedir.

Bir vâlî veya paşa bir yere tâyin olduğu vakit ilk işi, kendi namına bir cami veya bir mescit yaptırmak ve böylece hem Allah'ın, hem de halkın sevgisini kazanmaktır.

Yine dinî gereksinimlerden biri

de ölümlerin mezarları ve kabirleri-nin yerini uzun zaman muhafaza edebilmek için yapılan türbelerdir. Ancak İslâm dîninde mezarlara ibadet edilmemesi için, onların üzerine âbideler yapılarak, bir ibadet yeri mâhiyeti almaması hakkında Peygamberin "Hayr-el Kubur El-münderis", yani "Kabirlerin hayırlısı kaybolandır" sözü varsa da buna çok uyulmayarak, bazı büyüklerin kabirleri eskiden beri süre gelen geleneklere göre o kabirin tecavüzden korunması ve yerinin belli olması için, büyük türbeler yapılmış ve mezarlara süslü taşlar dikilerek üzerlerine vefat edenin ismi ve tarihi yazılmak suretiyle hâtırası ve kabri korunmak istenilmiştir. Hâlbuki bazı mezheplere göre mezar taşlarına böyle yazılar yazılması da caiz değildir.

Dînî gereksinmelerden farklı olarak diğer bir gereksinme de, toplumun hayatına ve ticaretinin gelişmesine yarayacak olan yollar, köprüler, hanlar, çarşılar ve dükkânlarla, hastahâneler, aşhâneler, hamamlar gibi sağlık müesseseleridir. Bu nedenlerle yapılan binalar da sivil mîmarî sınıfına girerler. Şehirlerin düşman taarruzlarından korunması için savunma amacı ile inşa olunan surlar, kaleler ve hisarlar da askerî mîmariye girerler.

MÎMARÎ GRUPLAR

Yukarıda anlattığımız gereksinmeler nedeniyle oluşturulan mîmarî eserler, dünya mîmarî tarihinde olduğu gibi Osmanlı mîmarîsinde de görevleri nedeniyle başlıca üç gruba ayrılırlar:

- 1- Dînî Mîmarî.
- 2- Sivil Mîmarî.
- 3- Askerî Mîmarî.

Dînî mîmarî sınıfına giren binalar da iki gruba ayrılır.

- 1) Câmiler, mescidler, tekkeler, medreseler gibi dînî bir özelliği olanlar.
- 2) Ölümlere mahsus olan mezarlar ve türbeler.

Sivil Mîmarî'de ise saraylar ve köşkler dışında, çeşmeler, sebiller, su yolları, köprüler gibi eserleri ele alacağız.

Askerî Mîmarî için ise hisarlar ile kuleleri inceleyeceğiz.

İlk olarak dînî mîmarî ile anlatımlarımıza başlamaktayız.

DÎNÎ MÎMARÎ

Câmi:

Dînî mîmarî sınıfına giren binaların içinde en başta geleni câmilerdir. Halkın bir arada toplu olarak ibadet etmesi için yapılan bu binalara, Arapça toplayıcı anlamında "câmi" denilmiştir.

Buna önceleri "secde edilen yer" anlamında Araplarca "mescid" denilmişse de sonraları bu deyim yalnız küçük câmiler için kullanılarak, büyüklerine "câmi" ve bu câmilerin pâdişâhlar tarafından kendi namlarına inşa ettirilen büyük olanlarına da "Selâtin Câmi" deyimini kullanılmıştır.

İslâm dini diğer dinler gibi Allah'a ibadetin ve namaz kılmanın mutlaka toplu olarak buna özgü bir binada yapılmasını zorunlu kılmadığından her Müslüman her yerde, gerek tek başına ve gerekse toplu olarak, yani cemaat hâlinde dağda, kırdan, gemide, evde, o yerin temiz olması koşuluyla, yüzünü Kâbe'ye çevirerek namaz kılabilir.

Toplu olarak cemaatle namaz kılmanın ruhsal ve toplumsal etkileri nedeniyle, toplu olarak namaz kılmak daha sevap sayılır. Çünkü toplu olarak Allah'a ibadet etmek insanları birbirine bağlar ve toplumsal birlik duygularını geliştirir. Bu nedenle câmiler, halkı bir binada toplayarak birlikte dua etmelerini ve onlara gerek din ve gerekse dünya işleri hakkında bilgiler vermek, davalara bakmak ve halkın onayını almak için, bugünü millet meclislerinin de görevini yap-

mak üzere demokratik bir müessese olarak yapılmışlardır. Câmilerin büyük bir cemaati içine alabilecek boyutta yapılması ve çevresine de küçük câmiler yapılarak halkın dağılmaması için bir Hâdis-i Şerîf’de “Câmilerinizi halkı top-layıcı bir büyüklükte ve şehirlerinizi güzel nezaretli yerlerde yapınız” denilmektedir.

OSMANLI DEVRI CÂMİLERİ

Osmanlı devri câmileri, büyük, orta ve diğeri de küçük olmak üzere üç sınıfa ayrılabilir. Pâdişâhlar tarafından yaptırılan Süleymâniye, Sultan Ahmed, Yeni Câmi gibi büyük camilere Selâtin Câmi, vezirler ve mevki sahipleri tarafından inşâ ettirilen orta büyüklükteki câmilere, yaptıranın (bânîsinin) ismine atfedilerek, sadece Câmi ve küçük olanlara da Mescid ismi verilmiştir.

Selçuklu devrinden beri câmi-ler

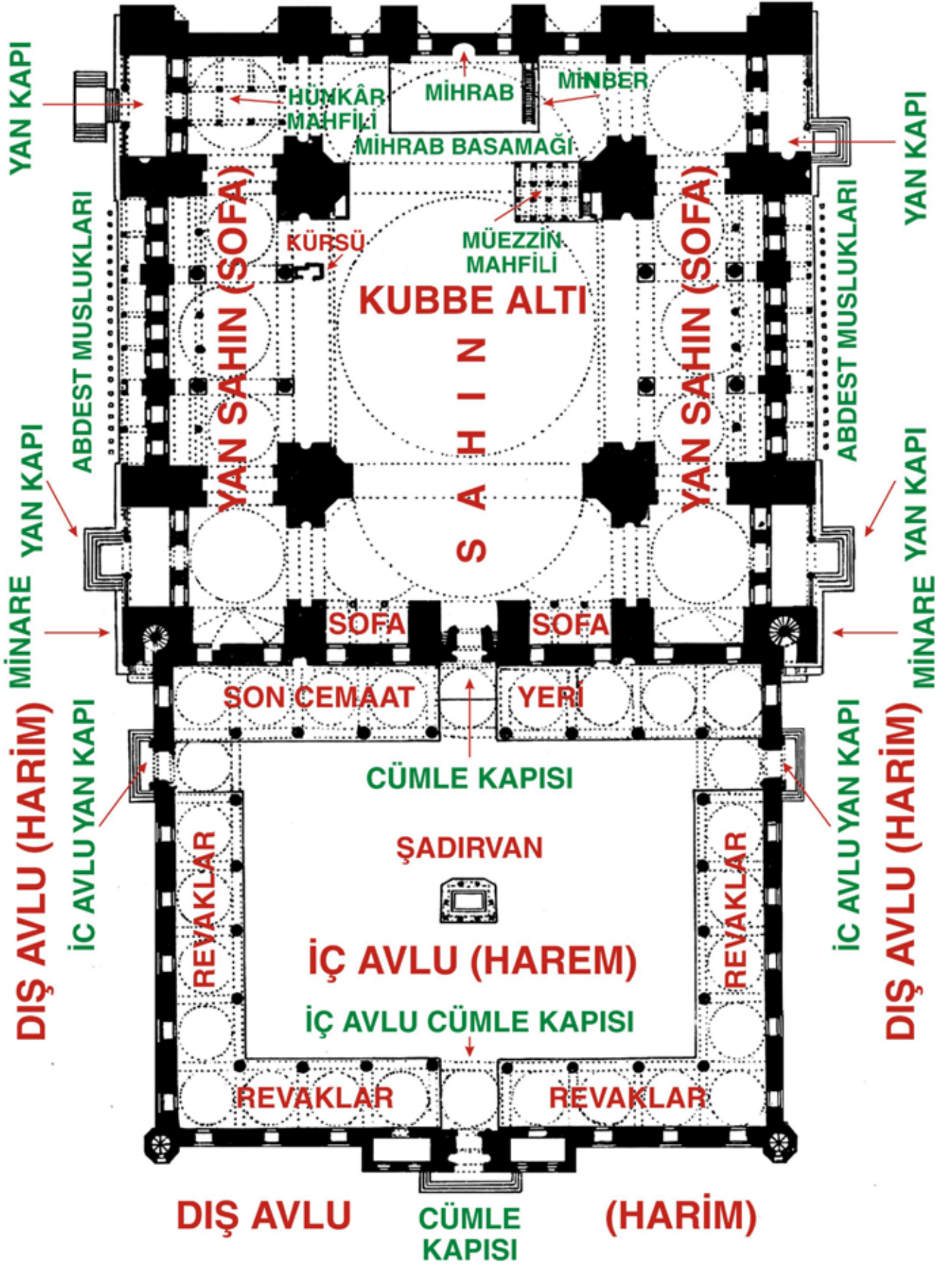
yalnız ibâdete özgü binâlardan ibaret değildi. Yanlarında, türbe, muvakithâne, medrese, aşhâne, dârüşşifâ, kütüphâne hattâ bunlara gelir sağlayan çarşı, arasât (toplatı alanı), hamam gibi binalar inşâ edilerek bir Külliye halinde bulunduklarından dînî ve toplumsal bir bölge oluştururlar. Bütün büyük ve orta boyuttaki câmiler bu özelliklere sahiptiler.

İstanbul’daki Osmanlı devri mimârîsinin ilk devirlerinde uygulanan Bursa üslûbunun önemli örneklerinden olan Bursa Ulu Cami.

OSMANLILARDA CÂMİLERİN BÖLÜMLERİ VE DÜZENİ:

Büyük câmiler başlıca şu bölümlerden oluşmaktadırlar:

- 1 - Harim (avlu) veya muhavvatâ denilen Dış Avlu,
- 2 - Harem denilen İç Avlu,
 - 2.a) Son Camaat Yeri,
 - 2.b) Mükebbireler,
 - 2.c) Şadırvan,
- 3 - Sabîn (sıcak, ısıtılmış) denilen

ve namaz kılınan Câmî İçi,

3.a) Mahfiller,

3.a.1) Hünkâr Mahfili,

3.a.2) Müezzîn Mahfili,

3.b) Mihrablar,

3.c) Minber,

4 - Minare,

4.a) Alem,

5 - Muvakkithâne,

5.a) Güneş Saatleri

6 - Hamam ve Müezzîn Odaları,

7 - Musalla Taşı,

8 - Helâlar,

9 - Câmilerdeki Eşyalar.

1 - Dış Avlu

Dış avlu câmiyi çevre binalar ve sokaklardan ayıran ve câmiye ayrı bir bina özelliği veren, çevresi duvarla çevrili bir meydandır. Bu dış avlunun çevresi adam boyundan biraz daha yüksek bir duvarla çevrilmiş ve bu duvara sıra ile demir parmaklıklı büyük pencereler yapılmış, uygun yerlerine de kapılar açılmıştır. Daima açık olan ve sokakla bir düzeyde olan bu kapılara da içeriye at ya da araba ve hayvan girmemesi için, yalnız insanlar geçebileceği şekilde engeller konulmuştur.

Dış avlunun sokakla aynı düzeyde bulunması, halkın kolay girip çıkması içindir.

Çevre duvarındaki pencerelerden amaç câmi avlusunu çevreden soyutlamamak ve câmi ile dışarı arasındaki bağlantıyı kesmemek içindir. Böylece câmiye bir çekicilik sağlanmaktadır.

Fatih'deki Yavuz Sultan Selim Câmii'nin dış avlusundan (Harim) bir görünüm.

Fotograf: H.Veyssel Güleriyüz

*Fatih'deki
Yavuz
Sultan Selim
Câmiî'nin
dış
avlusundan
diğer bir
görünüm.*

*Fotograf:
H.Veyssel
Güleryüz*

Süleymânîye câmiinde oldu gibi, bazı selâtin câmilerin dış avlu kapılarının, câminin cümle kapısı yönünde olan kapıları bir âbideyi andıracak şekilde yapılmıştır.

Günümüzde çevrelerinde bina inşa etmek ya da yol açmak için bâzı câmilerin bu dış avluları kaldırılmıştır. Örneğin, Yeni Câmi ve Dolmabahçe Câmiî'nin dış avluları bu nedenle kaldırıldığından mîmarî değerlerini kaybetmişler ve sokakla birleşmişlerdir. İlk yapıldığı yıllarda Yeni Câmi'nin dış avlusu, bu gün müze olan İş Bankası Bahçekapı binasını da içermekte ve yanındaki sebile kadar uzanmakta ve burada bir kapısı bulunmaktaydı.

Dış avluların diğer bir yararı da zelzele ve yangın gibi felâketler esnasında halkın sığınmasına yarayan bir meydan görevi yapmalarıdır.

Dış avlunun zeminine câmi inşaatından kalan taş ve tuğla kırıntıları döşenerek çamur oluşturmamak bir duruma getirilirdi. Câmiye gidenlerin ve câmiden çıkanların yürümesine özgü olan ve uçları birer câmi kapısına giden bu yollar arasındaki toprak kısımlar boş bırakılır ve buralara taş döşenmediği gibi çimen ve çiçek ekilmezdi. Yalnızca bir güzellik vermek ve sıcak havalarda

halkın gölgede oturması ve çocukların oynaması için birkaç ağaç dikilirdi.

Câminin mîmarîsini bozmayacak şekilde dikilen bu ağaçlar Osmanlı câmilerinin birer güzellik unsuru olmuştur. Hâlbuki bu gün Sultan Ahmed Câmiî'nde, Fatih Câmiî'nde olduğu gibi, dış avluları daha da güzelleştirmek amacıyla öteye beriye çiçekler dikerek bir bahçe haline koymak ya da dikili büyük ağaçları sökerek zemini büyük taşlar veya asfaltla örtmekle dış avlunun özelliği değiştirilmiştir. Hattâ bu çiçek dikilen alanları korumak için çevrelerine tel döşemek ya da parmaklık koymakla dış avlular daha da çirkinleştirilmektedir.

2 - İç Avlu (Harem)

İç avlu (Harem), cami binasına bitişik dikdörtgen ya da kare bir alanda, üstü açık ve çevresi revakla sarılı bir yapıdır. Selçuk medreselerinden gelen bu şekil aynı zamanda üstü açık ve revaklı Arap câmilerine benzemektedir. İç avluyu dış avludan ayırmak için dış avluya harim ve iç avluya harem denilmektedir. Fakat bu harem deyimi, evlerde kadınlara özgü "harem" kısmı anlamında ol-

mayıp, korunaklı ve kapalı mahrem yer anlamındadır.

İç avluya câmiin cümle kapısı karşısındaki büyük bir kapıdan ve yan cephelerde de câmi binasına yakın yerlere karşılıklı olarak yapılmış ve cümle kapısından daha küçük, birer yan kapıdan girilir.

İç avluların zemini büyük mermer levhalarla döşenerek câmi binasıyla bir bütün oluşturacak yapıdadır. Çevresinde sütunlarla tutturulmuş, küçük kubbeli revaklar, ortada abdest almak için, çevresinde muslukları olan bir Şadırvan bulunur. Bu revakların avluya bakan tarafları kemerli olup, arka tarafları pencere duvardır. Pencere çift kat halindedir. Üstteki pencereler alçı çerçeveli, sabit ve alttaki pencereler ise ahşap açılabilir kanatlara sahiptir. Renksiz camlara sahip olan pencerelerden açılabilir olanları iç avlunun havalandırılması için gereğinde ve özellikle sıcak yaz günlerinde açık bırakılır.

Pencereler aynı zamanda iç avlunun aydınlatılmasını da sağlamaktadırlar.

İç avlu aynı zamanda felâket günlerinde halkın toplanıp barınabileceği bir mekândır.

2.a) Son cemaat yeri

Camiin iç avluya bakan yüzeyinin tam ortasında câminin cümle kapısı bulunur ve câmiin içerisine buradan girilir. Bazı câmilerde bu kapıdan, son cemaat yeri denilen bir bölüme ve oradan da gene bir iç kapı ile câmiin içerisine geçilir. Bazı câmilerde ve genellikle klasik selâtin câmilerde, son cemaat yeri, avlunun, câmiye bitişik olan revakları altındadır. Bu revakların avluya bakan tarafı açıktır. Son cemaat yeri, namaz vaktinden sonra gelenlerin ya da câmi dolu olduğu zaman halkın içerideki cemaate uyarak birlikte namaz kılmasına özgüdür.

Avludan daha yüksek döşemesi

Süleymaniye Câmi'i'nin iç avlusundan (Harem) bir görünüm.

Fotograf: H.Veysel Güleriyüz.

Lâleli Câmii
Son Cemaat
Yeri.

Fotograf:
H.Veyssel
Gülyüz.

olan son cemaat yerinin iki mihrabı ve üstlerinde de, içerideki imamın tekbirini tekrarlayan son cemaat müezzinlerine özgü Mükebbire denilen balkon şeklinde mahfiller bulunur.

Son cemaat yerlerinde cemaatle namaz kılındığı zaman, halk kâbeye yönelmiş bir durumda saf saf dizilir ve son cemaat yeri mihrabında duran imama uyarak, yere serilmiş hasır veya halılar üzerinde namazlarını kılarlar.

2.b) Mükebbireler

Yukarıda son cemaat yeri bölümünde sözünü ettiğimiz mükebbire dediğimiz bu balkonlar, câmi içerisindeki imamın tekbirlerini son cemaat yerindeki cemaatle tekrar etmek için, son cemaat yerinin câmiye bitişik olan duvarna yukarıdan açılmış bir pencerenin dışarı doğru uzanan,

Sağda,
Laleli Câmii
şadırvanı.

Fotograf:
H.Veyssel
Gülyüz.

balkon biçiminde bölümüdür.

2.c) Şadırvan

Câmilerin iç avlularına, abdest almak için yapılan üstü açık veya kapalı ve çevresi musluklu, yuvarlak, oval, dikdörtgen ya da kare biçimli su depolarına Şadırvan adı verilir.

Zamanla Osmanlı mîmârîsinde câmiler geliştirilmiş, iç avlular da ona uygun büyük bir şekil almıştır. Özellikle Bursa üslûbu câmilerin içerilerinde bulunan şadırvanlar, ibadet için daha geniş bir alan kazanmak amacıyla iç avlunun ortasına yerleştirilmiştir. Fıski-yeli olan bu şadırvanlardan bazıları zamanla abdest musluğu hâlini almıştır. Bu şadırvanların duvarları çinili ve revak kubbeleri kalem işleriyle bezenmiş ve şadırvan avlusu "Harem-i Şerîf" ismini de almıştır.

3 - Câmi içi

Osmanlılar'da câmilerin kubbe ile örtülmesi sonucunda bir iç bina hâline gelen câmi, İran ve Selçuklular'ın

câmilerinden farklı bir şekil almıştır.

Câmilerin içi, orta sahnın, yan sofalar, mihrab, müezzin mahfili ve hünkâr mahfili gibi bölümler halinde birkaç mîmârî kısımdan oluşur.

İç avlunun son cemaat yeri tarafındaki kapısından câmi içerisine girilir. Bu kapıdan geçtikten sonra tam karşısına gelen duvara Kible duvarı adı verilir. Kible duvarının ortasında bir mihrab bulunur. Kiliseden câmiye dönüştürülenler dışında bütün câmiler Kâbe'ye yönelik olarak yapıldıkları için, kapı ve mihrablarının ortasından ve sahnın merkezinden geçen eksen Kible yönündedir. Mihrablar daima cümle kapısının tam karşısındadır. Kiliseden dönüştürülen câmilerde ise mihrab, binanın eksenı üzerinde değildir ve biraz çarpık durur.

Câmilerin içi, özellikle selâtin câmilerde mihrab duvarına dik olarak boydan boya üç bölüme ayrılmıştır. Bunlardan ortadakine merkez veya orta

*Lâleli
Câmii'nin
mükebbiresi.*

*Fotograf:
H.Veyssel
Güleryüz.*

*Solda,
Ayazma
Câmii Hünkâr
Mahfili.*

*Fotograf:
H.Veyssel
Güleryüz.*

Üsküdar'da
Ayazma
Câmii'nin iç
gürünü.

Fotograf:
H.Veysel
Güleryüz.

sahın ve yanlarda bundan daha dar olan kısımlara da yan sahin denilir. Bu bölümler câmiin orta sahinından biraz

Atik Valde
Câmii Hünkâr
mahfili.

Fotograf:
H.Veysel
Güleryüz.

yüksekçe olursa yan sofa ismini alır. Bunlar genellikle kubbeyi tutan ayaklarla, dış duvarların aralarını bağlayan ve yukarıda yüksek bir kat oluşturan revakların veya mahfilin altına gelir.

Câmilerin içine, duvarlarda ve kubbenin kenarlarına açılmış olan pencerelerden ışık gelir. Bu pencerelerin zeminde olanları düz ve renksiz camlı, yukarıdakiler ise kemerli ve camları nakışlıdır. Aşağıdaki pencereler câmiin alt tarafını aydınlatır. Alt pencerelerin çerçeveleri yukarıdakiler gibi sabit olmadığından gerektiğinde açılarak câmiin içi havalandırılır. Üstteki pencereler nakışlı camlarla süslenmiştir. Sabit olan bu alçı çerçeveli pencerelerin bazılarında da hava akımını sağlamak ve pencere dışlarını temizlemek için açılır kapanır küçük kısımlar yerleştirilmiştir.

Geceleri câmiin içi, kubbeye zincirlerle asılı demir askılara takılmış

cam kandillerin ışığıyla aydınlatılır. Bu kandiller, alt tarafı aydınlatabilmek için, insan boyundan biraz yukarıya, yani iki adam boyu kadar yükseğe asılmıştır. Halka şeklinde demir yuvalar içine takılan bu kandiller camdandır ve içlerine bir miktar su konularak üzerine zeytinyağı doldurulup tel maşalara geçirilen fitillerle yakılırlardı. Câmî kapandığı zaman bu kandiller uzun ve ince bir boru ile üflenerek söndürülürdü.

Günümüzde bütün camilerde elektrik tesisatı bulunduğundan bu kandillerin kılıfları sembolik olarak bırakılmış ve içerilerine elektrik ampulleri yerleştirilmiştir.

Bâzı büyük câmilerde kandil islerinin duvarları karartmaması için duvarların yüksek kısımlarına ve kubbeye açılan küçük menfezler yerleştirilmiştir. Bunlardan gelen isleri, is odası denilen küçük bir hücreye götüren hava kanalları vardır ve isler bu odada toplanır. Hattatlar Kur'an-ı Kerîm

yazmak için üzerine duâ sinmiş olan bu isten yaptıkları mürekkepleri kullanmaktaydılar.

3.a) Mahfiller

Câmilerin içindeki bölümlerden biri de mahfillerdir. Bunlar, çevresi taş ya da tahta parmaklıklarla çevrilmiş yüksekçe yerlerdir. Mahfillerin bazıları zeminden birkaç karış kadar yüksek bir sofa halinde, bazıları da iki üç metre kadar yüksektir. Kârgir olanlar mermer ayaklar üzerine ve ahşap olanlar direkler üzerine yapılmışlardır. Bunlara, bir dayama merdivenle veya yerleşik basamaklarla çıkılır. Altları boş olduğundan orada da namaz kılınabildiği gibi, hatim de indirilir. Bunların tavanları genellikle çok güzel nakışlarla süslenmiştir.

*Yavuz
Sultan Selim
Câmiinin
müezzin
mahfili.*

3.a.1) Hünkâr Mahfili

İlk camilerde hükümdarlar için

*Fotograf:
H.Veyssel
Güleryüz.*

böyle bölümler görülmemektedir. Osmanlılar devrinde en kıymetli ve şâhâne Hünkâr mahfili, Bursa Yeşil Camii'ndedir ki, mîmârîsi, zemininden duvarlarına kadar olan nefis çinileri ve dış cephedeki eyvanı ile emsâlsiz bir yapıttır. Aynı zamanda Sultan Ahmed Câmii'nin Hünkâr mahfili de, oyma ve kabartma süslemeli mermer korkuluklu, yeşim süslemeli mihrabı, duvar çinileri, sedefli kapılarıyla önemli bir sanat eseridir.

Hünkâr mahfilleri, son devir câmilerinde de türlü şekillerde yapılmış ve etrafı sanatkârane kafeslerle çevrilmiştir. Bu kafes penceresinin açılması hükümdarın geldiğini belirtirdi.

Yeni Câmi ve Sultan Ahmed Câmii'nde çok güzel kasırlar da yapılmıştır. Daha sonraları, bu kasırlar ve daireler çeşitli şekiller almıştır.

3.a.2) Müezzin Mahfili

Özellikle büyük câmilerde müezzinlerin görev yapabilmeleri için yapılan bu mahfiller, câmi içinin en uygun yerine yerleştirilmiştir. Süleymâniye, Edirne Selimiye, Sultan Ahmed Câmilerinde, mihraba yakın bir kısma sütunlar üzerine oturtulmuştur. Bazı câmilerde ise, cümle kapısının önündedir.

3.b) Mihrablar

Bütün câmilerin iç avlularında, Kible tarafındaki duvara, Kible yönünü göstermek ve imamın cemaate namaz kıldırırken durmasına özgü, duvarın ortasına oyulmuş olarak kapalı bir cümle kapısını andıran, hücre bölümüne Mihrab adı verilir. İslâmiyette mihrab, câmi içerisindeki diğer yerlerden farklı değildir. Mihrabın özel olarak yapılması, yalnızca Kible yönünü gösterme amacını taşır.

Büyük ve selâtin câmilerde mihrablar genellikle câmiin en süslü bölümünü oluşturur. Bunun amacı, cemaatin mihrâba yönelik durması

nedeniyle, burasının câmiin en çok göze çarpan yeri olmasındandır.

Dikdörtgen biçiminde ve mermer çerçeveye sahip olan mihrablar bir hücre gibi yapılır ve kenarlarına bazen küçük sütunlar yerleştirilir.

Yukarı kısımları yarım kubbe şeklinde ya da meyilli bir tavan halinde yükselerek mihrabın kemer oluşturan üst dış yüzeyi ile birleşir. Bunların içi ya çini ya da oymalı mermerle kaplanır. Çoğunlukla Kâbeyi temsîl etmek için topak hâlinde Kâbe toprağı asılır. Çerçevenin üst tarafında bir kitâbe ve onun üzerinde de süslü bir taç tepelik bulunur. Kitâbede burasının mihrâb olduğunu göstermek için "ke-lima dâhil âlihâ ekeriyâ el mihrab" yazılması bir gelenek olmuştur. Bazı câmilerin mihrâbının zemîni, imamın cemaat tarafından görülebilmesi için, câmi iç avlusunun zemîninden bir karış kadar yüksektir. Ancak islâm dîninde, imamlar halk arasında bir ayrıcalık bulunmadığından böyle bir yükselti hatalı bir uygulamadır.

Eskiden geceleri imamın namazdaki hareketlerini cemaatin görebilmesi için mihrabın iki yanına büyük ve yüksek birer şamdan konulur ve bunlara dikilen çok kalın mumlar yakılırdı. Günümüzde bu mumlar birer süs gibi durmaktadır.

Mihraplar, devirlerine göre yüksek bir şekil almış, taçları, istalaktitli (sarkıtlı) girintileri ve yan sütunları çok üstün sanatkârca çinilerle bezenmiş olduğu gibi, alçı kabartma süslemeli ya da mermerden ve bazen ahşap oyma süslemeli olarak yapılmaktadırlar. Çini döşeli mihraplardan, Bursa Yeşil Câmi, Edirne Murâdiye Câmileri'nin mihrapları şâheser birer örnektir.

3.c) Minber

Hazret-i Muhammed'in Medine'deki

*Süleymaniye
câmiinin
kürsüsü.*

*Fotograf:
H.Veysel
Güteryüz.*

Mescid’de cemaate hitâb etmek için üzerine çıktığı bir kaç basamak yüksekliğindeki kürsüyü temsilen, câmilerin hepsinde mihrabın sağ tarafına taştan veya ahşaptan merdivenli birer yüksek yer yapılmıştır. İlk olarak Hazret-i Peygamber’in, ayakta yorulmaması ve dayanması için Mescid-i Saadet’te hurma ağacından bir direk konulmuş, daha sonraları üç kademe haline getirilmiştir. Arapça yükseklik anlamında nebr kelimesinden alınarak minber adı verilen bu basamaklı kule biçimli yer, imamların hutbe okumaları için yapılmıştır.

Minberler, Osmanlı devrinde çok gelişmiş ve en güzel şekillere ulaşmıştır. Minberler, bir metre kadar eninde sekiz, on basamakla üzerine çıkılan ve üst tarafında dört köşe bir düzlükten oluşmaktadırlar. Her iki yanında birer korkuluk vardır. En üstünde bir kubbe ve kubbenin tepesinde de bir alem yer almaktadır. Girişinde, mer-

divenlerin bağladığı yerde bir perde asılıdır. Eskiden tahta çıkan pâdişâhlar namlarına burada hutbe okutturarak hükümdarlıklarını halka bildirirlerdi.

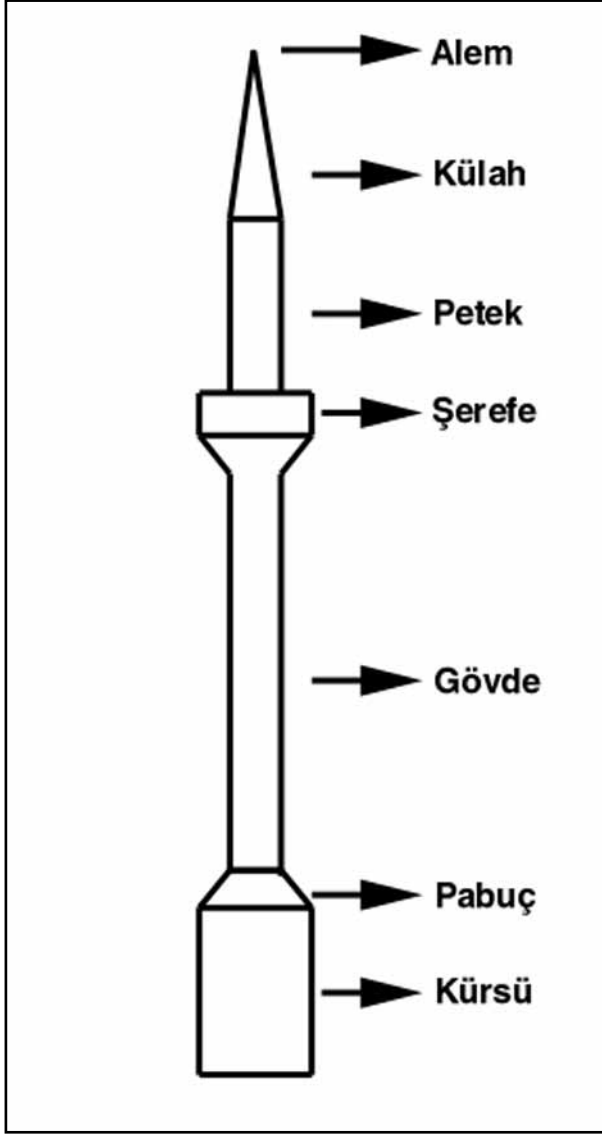
Minberler zamanla câmilerin büyüklüklerine göre yükselmiş, birer âbideyi andırır hâle gelmiştir. Selçuklular zamanında minberler ağaç oymalıdır. Konya Alâaddin Câmiî, Bursa Ulu Câmi minberleri, zamanlarının en nefîs örnekleridir. Ancak bu devirlerde minberlerin en üst kademesinden sonra çevresi bir korkulukla biterdi. Zamanla üs taraflarına külâh eklenmiştir. Osmanlı’nın gelişmiş ve zengin devirlerinde minberler mermerden yapılmıştır. Edirne Üç Şerefeli, Sultan Ahmed Câmiî minberleri muhteşem eserlerdir. Minberler, devirlere göre gene mermerden ve ağaçtan olmak

*Rüstem Paşa Câmiî’nin minberi.
Fotograf: H.Veysel Güteryüz*

Bir minarenin bölümleri.

Çizim:
H.Veyssel
Güleryüz.

üzere Barok ve Rokoko üslûpta da yapılmışlardır.

4 - Minâreler

Belirli zamanlarda halkı namaza dâvet etmek için ezan okumak amacıyla câmilerin yanına yapılan yüksek kulelere minâre adı verilir. İlk minâre Muaviye zamanında Mısır vâîsi olan Müslime tarafından Amr camisine yapılmıştır.

Ezan, ilk zamanlarda Medine'de Mescîd-i Saadet'in çatısında Kible'ye yönelik olarak okunurdu. Zamanla namaz vaktini, müslümanlara duyurmak için Muaviye devrinde Amr Câmiî'nde ilk minâre yaptırılmıştır. Daha sonraları dönerek ezan okunmasına izin verildiğinden, şerefeler yapılmıştır. Minâre, tümüyle dînî ve

belirli bir görevi yerine getirmek için yapılmasına rağmen çeşitli ülkelerde büyük farklılıklarla ayrı birer tür ve şekil almıştır. Bu, o milletin zevki ve ulusal mîmarî karakterini belirten önemli bir örnek olmaktadır. Örneğin Arap, İran, Hint, Mısır ve Osmanlı minâreleri bambaşka şekillerdedir. Selçukluların minâreleri gerek Arap ve İran ve gerekse Osmanlı minârelerinden, ilk görüşte hemen göze çarpacak kadar farklıdır.

Osmanlılar'da câmilerin minâreleri

Şehzade-
başındaki
Burmali
Minâre
mescidinin
minâresi.

Fotograf:
H.Veyssel
Güleryüz.

bir, iki, veya dört ya da altı adet olur. Tek olanlar, genellikle câmiin sağ tarafındadır. Çünkü islâmiyette sağ taraf mübârek sayılır. Fakat yapım zorunluluğu nedeniyle bu durum bazen farklılıklar gösterebilmektedir. Örneğin Sultan Ahmed meydanındaki Firuz Ağa Câmiî ile Azapkapı Câmiî'nin minâreleri soldadır. Bunun nedeni Firuz Ağa Camii'nde ezanın meydandan işitilme zorunluluğu ve Azapkapı Camii'nde ise minârenin deniz kenarındaki çürük arâzî üstüne yapılmayıp da, daha sağlam zemîni olan sol tarafına yapılmak gerektiğindendir.

İki minâreli câmilerde, minâreler iç avlu ile câmiin birleştiği duvarın sağ ve sol köşelerine yapılır. Dört minâreli olanlarda ise, diğer iki minâre iç avlunun ön cephesi köşelerinde yeralır. Sultan Ahmed Câmiinde olduğu gibi, altı minâre olursa, diğer iki minâre, câminin mihrabına rastlayan duvarının iki uçlarında bulunur. Böylece üç minâre sağda ve diğer üç minâre de solda olur.

Dört ya da altı minâreli câmilerde, minârelerin yükseklikleri binanın büyüklüğüyle uyumlu olacak şekilde farklı yüksekliklerde yapılır. İki karşılıklı minâre aynı boyda olmalıdır.

Yapı malzemesi, bazı mescitlerin ahşap minâreleri hâriç, genellikle yapıldığı devire göre tuğla ve taş olup süslemeleri de sırlı tuğlalar, çiniler, mozaik renkli taşlar ya da kabartma taştandır. Minârelerin gövde ve petekleri, burmalı, yivli, oluklu olarak da yapılmıştır. Zamanla boyları yükselmiş ve gövdeleri incelerken zarıflığı daha da artmıştır. Edirne Selimiye Câmiî'nin minâreleri 70m 89cm yüksekliğinde ve 3m 80cm kalınlığındadır. Üç şerefesine ayrı merdivenle çıkılmaktadır. Süleymâniye Câmiinin minâresinin boyu 63m 80cm, Şehzâde Câmiinin ise 41m 54cm'dir.

Minâreler genellikle altı bölümünden oluşur. Bunlar aşağıdan yukarıya

doğru şunlardır:

- 1- Kâide,
 - a) Kürsü,
 - b) Pabuç,
- 2- Gövde,
- 3- Şerefe,
- 4- Petek,
- 5- Külâh,
- 6- Alem.

Bu kısımlar arasındaki oranlar, minârenin mimarî özelliğini oluşturur. Selçuklu ve Osmanlı devri minâreleri arasındaki fark da bu oranların değişmesi şeklindedir. Osmanlıların ilk yaptıkları minâreler daha sonra yaptıklarından daha kalın ve Selçuklu minârelerine daha uygun bir şekildedir.

Minârelerin temelini kürsü ve pabuç denilen kâide bölümü oluşturur. Bu bölüm minârenin sağlam olabilmesi

Şehzade Câmiî minâresindeki süslemeler.

*Fotograf:
H.Veyssel
Gülyüz.*

için yeteri kadar kalın yapılmaktadır.

Osmanlı minârelerinin gövdeleri genellikle yuvarlak ya da çokgen olarak yapılırlar, bazıları da süslemek amacıyla yivlidir. Minâreyi ince göstermek için yüzeyine açılmış olan bu yivler biri düşey, diğeri helezon biçimli ve üçüncüsü de zikzaklı olmak üzere üç çeşittir. Bazı minârelerin gövdeleri de burmalı çubuklarla süslenmiştir ki, bunlara burmalı minâre adı verilir. Bu tür minareler Selçuklar'da bulunmaktadır. Klâsik devir minâreleri, Bursa Üslûbu devrindekilerden daha ince ve zariftir. Barok üslûbundaki minârelerde şerefenin altındaki bindirmelik kısmına yaprak şeklinde oyma çıkıntılar yapılmış ve gövdeye sütun gibi düşey yivler açılarak minâreye başlıklı bir sütun şekli verilmiştir.

Minârelerin üst kısımlarında ezan okumak için çevresel olarak dışarıya taşan şerefeler ve bunların çevresinde korkuluk vardır. Taştan yapılan bu korkuluklar, o zamanın üslûbuna göre, oymalı parmaklık şeklindedir. Bunlarda kandil asılması için dikine bölümler vardır ve iki minâre arasına mahya kurulabilir.

Bazı minâreler üst üste iki ya da üç şerefeli olduğu gibi bu şerefelerin her birine ayrı merdivenlerle çıkılanları da vardır.

Merdivenler gövdenin içine helezon biçiminde yerleştirilirler. Bunlarda, basamakların dar kısımları ortada bir biri üzerine binerek yukarı kadar devam eder ve demir kenetlerle bağlanarak minârenin üst şerefesine kadar düşey bir taş sütun oluşturur. Bu sütunun üst tarafına da bir direk bağlanır ve bunun tepesine külâh oturtulur.

Minâre gövdesinden yukarı çıkan ve külâh boyunda olan bu direğin tepesinden, gövdenin daire şeklindeki üst kenarına doğru çevresel olarak uzatılan sırtlardan oluşan bir çatı üzerine tahta ve üstüne kurşun kaplanarak külâh oluşturulur. Direğin üzerinde

kalan tepesine de bakırdan, yaldızlı bir alem yerleştirilir.

Osmanlılarda onarım masrafları göze alınarak ahşap külâhlar, taş külâhlar yerine kullanılmıştır.

Büyük camilerde külâhların alemleri ile beraber yüksekliği 18m'ye kadar olabilmektedir.

Ahşap külâhlı minârelerde ağırlık merkezi, kâideye daha yakın olduğundan minâre daha şiddetli rüzgârlara daya-nabilir ve rüzgâr çok olursa sadece ahşap külâh yıkılır. Bu durumda ahşap külâhlar fırtınaya karşı da bir sigorta görevi yaparlar.

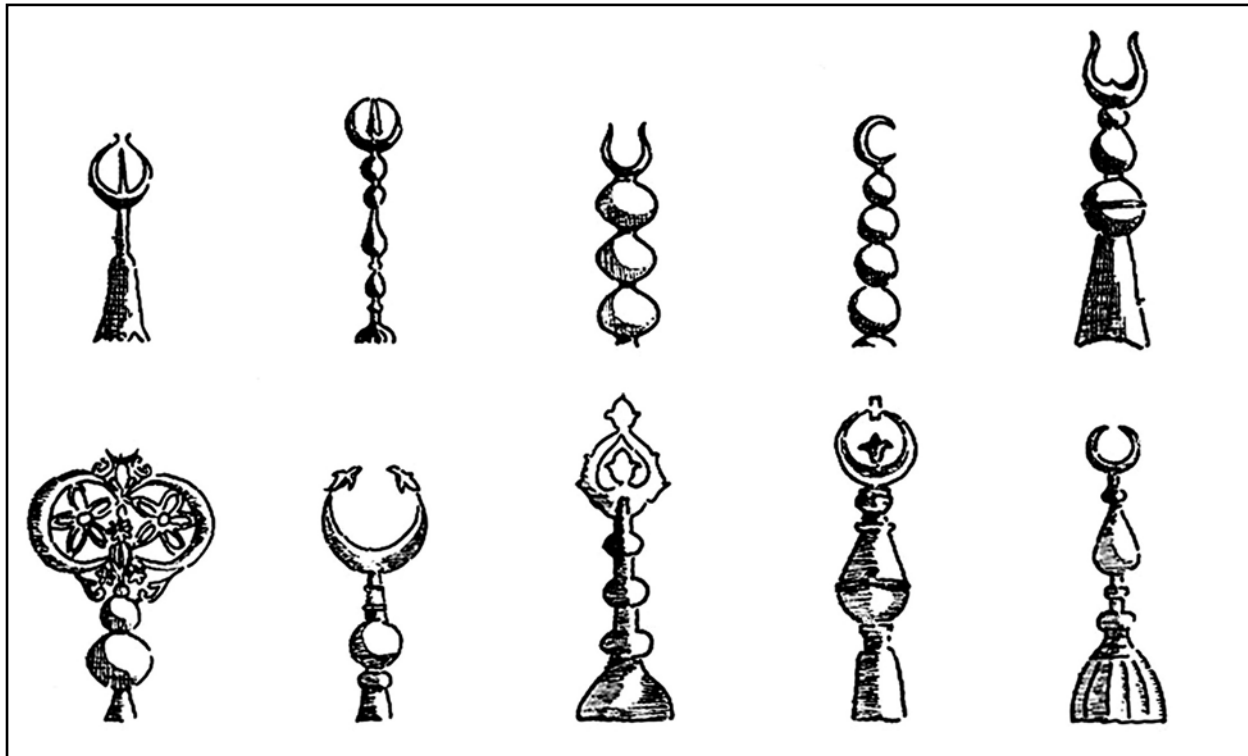
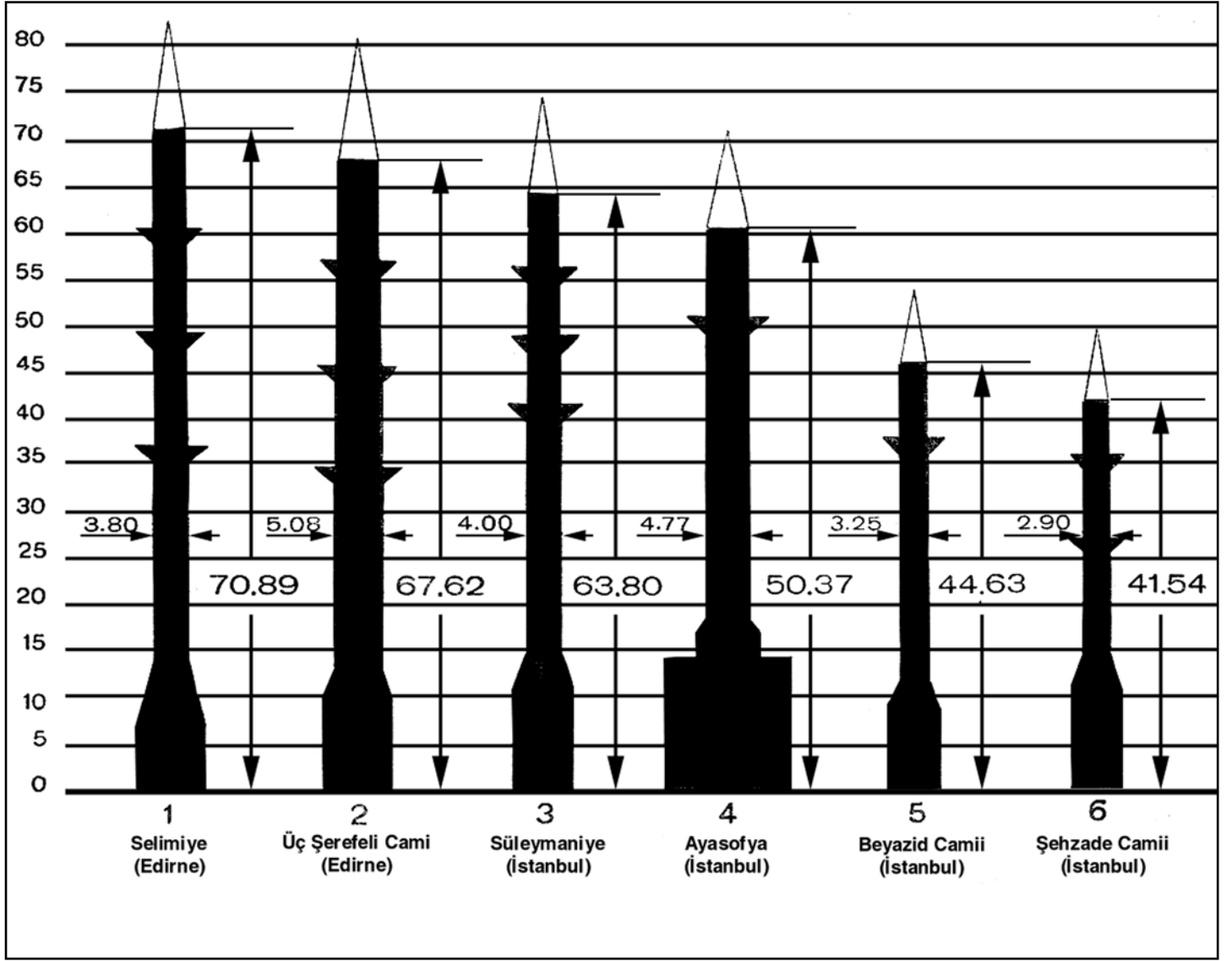
Genellikle ahşaptan olan minâre külâhlarının üzerine kurşun kaplanır. Taş külâhlar daha çok XIX. Yüzyıldan sonra kullanılmıştır. Boğumlu ve zorunlu olarak kısa boyda yapılan bu taş külâhlar minârelerin güzelliğini bozduğu için klâsik devir mimarları bu tür külâhları kullanmamışlardır.

4.a) Alem

Arapça olan Alem'in anlamı bayrak demektir. Bayrakların, minâre ve kubbelerin tepelerine takılan Ay'a (Hilâl) benzeyen bu süslemenin kaynağı, eski Türklerin ve hattâ başka ulusların, güç sembolü olarak kullandıkları boynuzdan gelmedir. Dikkat edilirse bâzı minâre alemleri gerçek bir boynuz şeklindedir. Bu konuda çok geniş araştırmalar yapan tarihçiler, bunun isminin Moncuk olduğunu ve alem kelimesinin yanlış olarak kullanıldığını belirtmektedirler.

Bugün alem diye isimlendirilmiş olan bu süslemenin mîmârîde, minârenin veya kubbelerin son noktalarını örtmek ve tamamlamak üzere bir görevi vardır.

Ord.Prof.Dr. A.Süheyl Ünver'in yaptığı bir araştırmaya göre alemler, eski Mısır'ın Nil ve bereket tanrısı Apis'in boyruzlarıdır ve Suriye üzerinden bize geçmiştir.

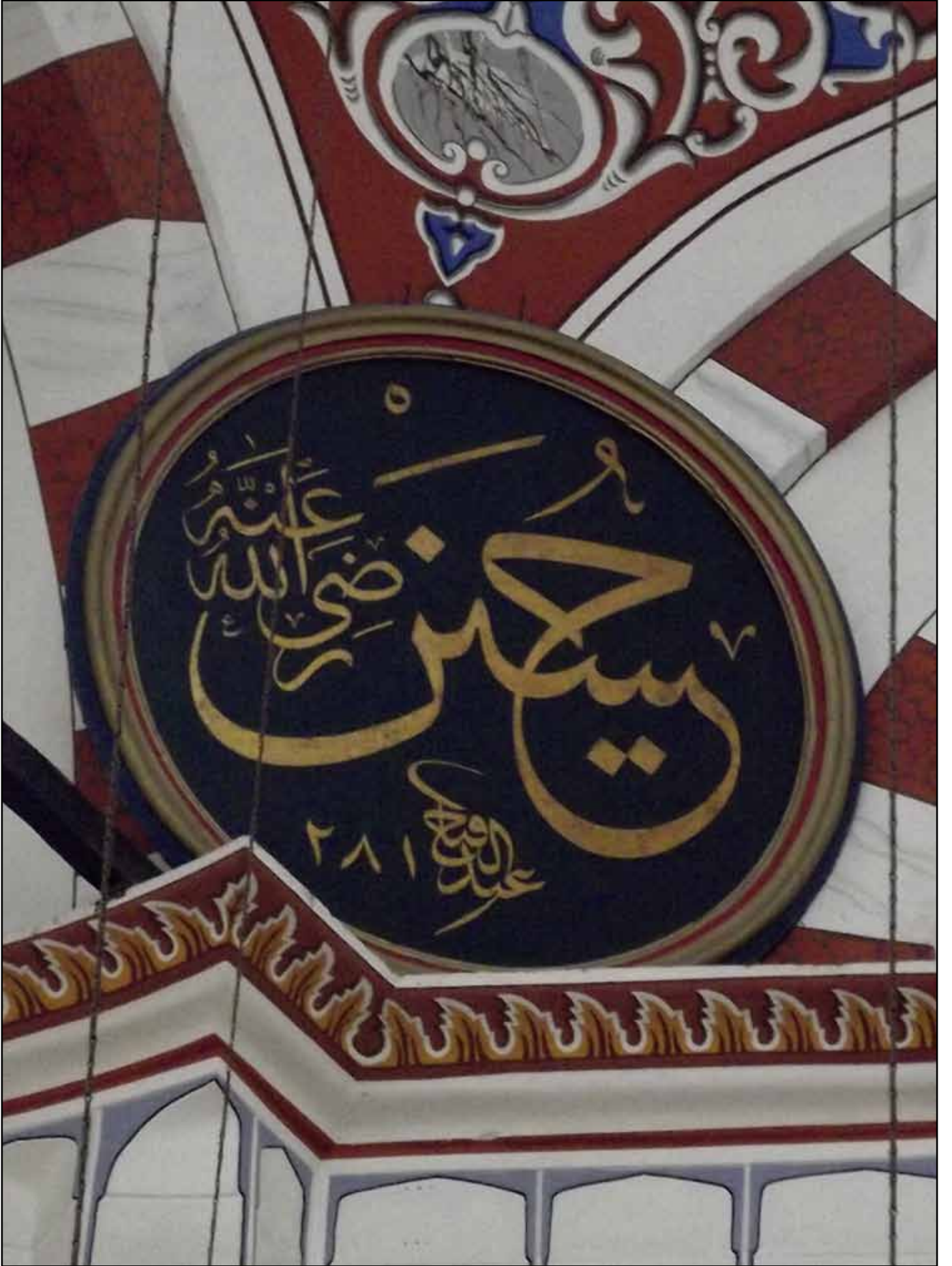

Çeşitli minâreler ve ölçüleri.

Çizim:
H. Veysel
Güleryüz.

Çeşitli alem örnekleri.

Kaynak: Türk
Sanatı Tarihi.

Ord.Prof.Dr. A.Süheyl Ünver Hayat Tarih Mecmuası'nda yer alan bir yazısında şöyle anlatmaktadır:

"1929 yılında İstanbul'a avdetimde artık gözlerim câmi kubbelerinin ve minarelerin alemlerinde dolaşmaya başladı. Filhakika çoğu hilâl değildi. Fakat uzaktan hilâl gibi görünüyordular. Dikkatli bakılınca farkediliyordu. Hele Süleymâniye'ninkilere dikkatli bakın. Hattâ bayrak alemlerinde aralarında istifli yazılar bile konulmuştur. Buna yanırlıklı (lâle) diyenler bile vardır. İstanbul'un fethinden XX. asır başlangıcına kadar (1453-1900 ara-sında) bunlar, birbirinden az farklı, karşılıklı kafasının üstü belli olmak şartıyla inek ve öküz boynuzlarından başka bir şey değildi. ...bu şeklin annanemize girme sebeplerinden biri de her türlü yer sarsıntısı ve felâketlerden kubbelerimizin koruyucusu sayılmasındandır... Şimdi günümüzde pek çok sayıda câmi yapılmaktadır. Bunlara lâzım olan alemleri hazırlayan ustaların yaptıklarında, hep hilâl görüyoruz. Zirâ şekli çizenler, nisbetlerine bile dikkat etmeyerek hep hilâli ele alıyorlar ve (hilâl) diye kanaat getirdikleri için böyle çiziyorlar."

Alemler, metal ya da taştan yapılır. Câmiin yapısına oranla büyük ölçüde yapılanlar ise genellikle bakırdandır ve altın yaldızlıdır. Alem, kâide, küp, armut, bilezik ve son olarak da tepelikten oluşur. Büyük câmi kubbelerinde olanların kâideleri çok geniş, minâredekilerin boyu ise çok yüksektir.

Alem tepelikleri zamanla, ay, lâle, yaprak, ay-yıldız, ay-güneş ve hattâ hokka-kalem şekli bile almıştır. İçi yazılı olanlar da bulunmaktadır.

5 - Mavakkithaneler

Genellikle büyük camilerin dış avlu kapılarından birinin yanında bir veya iki odalı küçük bir bina bulunur.

Dış avludan bir küçük kapı ile girilen bu binanın bir veya birkaç penceresi sokağa açılmıştır. Muvakkithane denilen bu bina namaz ve ezan vakitlerinin saptanması için gereken ayarlı bir ya da birkaç saatin bulunduğu yerdir. Orada bu işle görevli ve Muvakkit denilen bir kişi sürekli olarak güneş saati ile cami saatlerini ayarlar. Müezzinler ezan vaktini ondan öğrenir ve halk pencereden oradaki saatlere bakarak saatlerini ayarlarlardı. Günümüzde kullanım özelliğini kaybeden bu muvakkithaneler imam odaları olarak kullanılmaktadırlar.

5.a) Güneş Saatleri

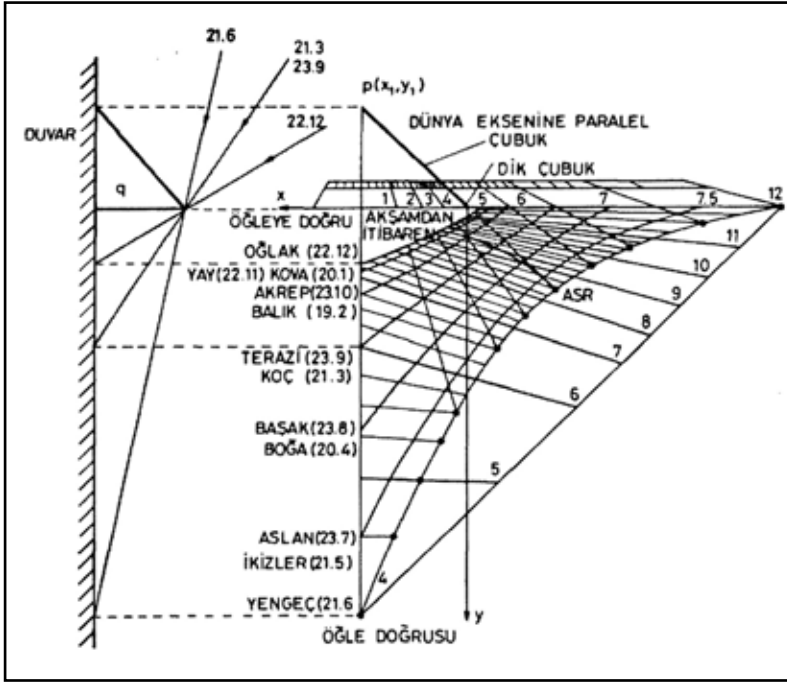
Güneş saatleri eskiden câmi muvakkitlerinin cami saatlerini ayarlamaları için selâtin ve büyük câmilerde câmi dış duvarına yerleştirilen, üzerinde kadran taksimatı ile dikey ve yatay

Üsküdar
Mihrimah
Sultan camiin
duvarındaki
dikey güneş
saati .

Fotograf:
H.Veyssel
Güleryüz

Şehzadebaşı camiından bir levha.
Fotograf: H.Veyssel Güleryüz

Üsküdar
Mihrimah
Sultan camii'nin
duvarındaki
dikey güneş
saatinin
hesaplama
çizelgesi .

Kaynak:
Osmanlılarda
Güneş
Saatleri,
Prof. Dr. Atilla
Bir

Yavuz Sultan
Selam
Camiinin
Kitabesi.

Fotograf:
H.Veysel
Güleryüz

çubukları olan, güneşin çubuklarla oluşturduğu gölgeye göre, gün, ay, saat ve hatta bazılarında burçları gösteren bir saat türüdür. Câmilerde dikey güneş saatleri kullanılır. İstanbul'daki birçok camii'nin onarımı ve restorasyonu sırasında bu güneş saatleri ya silinmiş ya da tümüyle yok edilmiş bulunmaktadır. Günümüze kadar gelebilen en önemli örnek Üstüdar'daki Mihrimah Sultan Camii'nin duvarındaki güneş saatidir. Bununla ilgili geniş bilgi Mihrimah Sultan Camii ile ilgili yazımızda anlatılacaktır.

6 - İmam ve Müezzin Odaları

Bazı camilerde imam ve müezzin-

lerin ikametlerine istirahat etmelerine özgü dış avlunun bir tarafında bir-iki odalı ve tek katlı binalar bulunur. Bunların mîmârîsi genellikle cami külliyesindeki medreselerin mîmârîsine benzer.

7- Musalla taşları

Dış avlularda caminin kible tarafına yakın bir yerde ve sağ tarafta musalla taşı adı verilen masa şeklinde yüksekçe bir taş bulunur. buraya cenazenin tabutu konularak, arkasında cenaze namazı kılınır.

8 - Helâlar

Camide ibâdet sırasında abdesti bozulacak durumda olanlara hizmet vermek için, ya da abdest almadan önce halâyâ gitmeyi âdet haline getirmiş olanlar için, camilerin dış avlularında ve uzakça bir köşede helâlar yapılmıştır.

9 - Camilerdeki eşyalar

Camilerin mimarisine ait olmayan fakat cami içlerine yer alan bâzı eşyalar vardır ki bunlar o camiyi tamamlar. Her camide bulunması zorunlu olan bu eşyalar şunlardır:

1 - Üzerinde Kuran-ı Kerîm okumaya özgü rahleler,

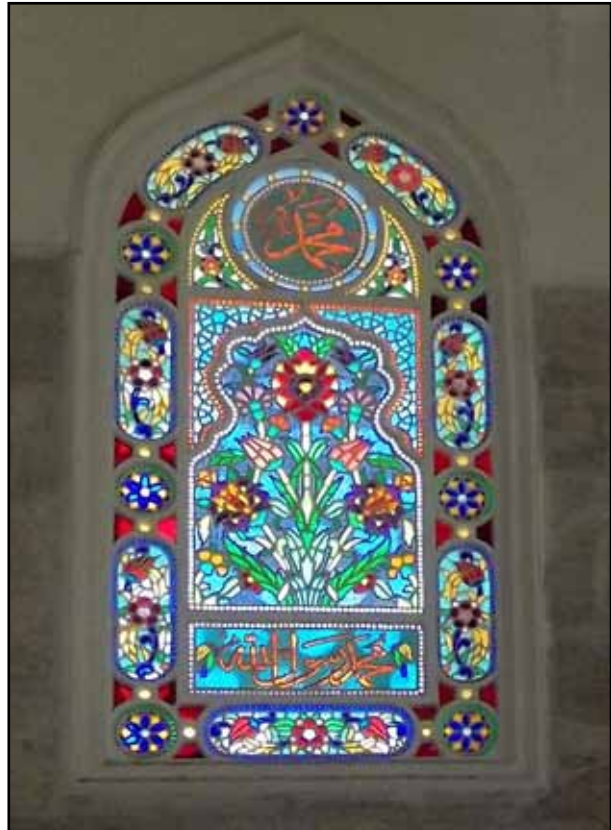

- 2 - Vaaz vermeye özgü kürsüler,
- 3 - Sakal-ı Şerîf ve Kur'an-ı Kerîm çekmeceleri,
- 4 - Mihrab Şamdanları,
- 5 - Asma Kandiller,
- 6 - Zemindeki halı ve hasırlar,
- 7 - Duvarlara asılan hat levhaları,
- 8 - Sandıklı büyük saat,
- 9 - Kitabeler,

10 - Ayakkabılıklar gibi...

Fatih câmiinin
kubbesi.

Fotograf:
H.Veyssel
Güleryüz.

Solda,
Davud Paşa
Camii'nin
avlusundaki
Sadaka Taşı.

Sağda,
Üsküdar
Şemsi Paşa
Camii'nin
Pencere
süslemesi.

Fotografılar:
H.Veyssel
Güleryüz

*Eyüp
Sultan'da
Kilitçi Camii
gravürü.*

